

Vincze Gábor:

KILENCVEN ÉVE TÖRTÉNT:
– Erdély megszállása és a kolozsvári Ferenc József
Tudományegyetem felszámolása –

„A kényszerítés és a szuronyok nyomása alatt
átadom az egyetem épületeit, de a tudományt és a
kultúrát magunkkal visszük, azt nem hagyjuk itt.”
Schneller István rektor, Kolozsvár, 1919. május 12.

2008. december 24-én volt 90 éve annak, hogy a román katonák bevonultak a Szamos parti magyar nagyvárosba, Kolozsvárra. A román megszállók fél évvel később bezáratták, illetőleg erőszakkal elrománosították a nagyhírű Ferenc József Tudományegyetemet. Ettől kezdve – az 1945 és 1959 közti másfél évtizedet leszámítva – Romániában nem létezett – és minden erőfeszítés ellenére – ma sincs magyar tannyelvű állami egyetem. Mivel az egyetem elvételének 2009. május 12-én lesz 90. évfordulója, az itt közölt tanulmány¹ közreadásával szeretnénk erre emlékezni, emlékeztetni.

***

1916 nyarán a Brătianu-kormány, közelinek ítélvén a központi hatalmak katonai vereségét, engedett a tartós francia nyomásnak (valamint saját hódító szándékának), és augusztus 16-án Bukarestben *titkos szerződésben* csatlakozott az antant-hatalmakhoz. Az új szövetségesek vállalták, hogy a szaloniki fronton és a galíciai hadszíntéren indítandó offenzívákkal és hadiszállítással segítséget nyújtanak az országnak és a hadba lépésért cserében Romániának ígérték részben Bukovinát, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt, s az attól nyugatabbra fekvő területeket. A szerződés szerint a győzelem után az új határ Mátészalkától nyugatra húzódik, majd „délnyugati irányban folytatódik egy Debrecen városától 6 kilométernyire keletre fekvő pontig. Ettől a ponttól a Köröst 3 kilométerrel azalatt éri el,

---

¹ A tanulmány *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)* című, 2007-ben Szegeden kiadott könyv bevezetője első öt fejezetének kibővített és részben átdolgozott változata.

ahol az a két mellékfolyójával (a Fehér- és a Sebes-Körössel) egyesül. Ezután a Szegedtől északra fekvő Algyő község magasságában csatlakozik a Tiszához, nyugatra haladva Orosháza és Békéssámson községtől, amelytől 3 kilométernyire egy kisebb kanyarulatot ír le. Algyőtől kezdve a határvonal a Tisza folyóvölgye mentén halad lefelé egészen annak a Dunával való összefolyásáig...”² A korábbi szövetségeseivel szembe fordult Románia képviselője, Edgar Mavrocordato követ augusztus 27-én délután Bécsben átadta Burián István közös külügyminiszternek a *hadüzenetet*, s Ferdinánd király csapatai az éjszaka folyamán átlépték a Kárpátok hágóit.

A román hadműveleti terv szerint a 250 000 fős hadseregnek néhány nap alatt el kellett volna érnie a Maros vonalát. Az offenzíva azonban igen lassan haladt, az osztrák-magyar egységek (összesen 80 000-en) szívós védekezést tanúsítottak. Augusztus 29-én a 2. román hadsereg csapatai (11–15-szörös létszámfölény birtokában) bevonultak a feladott Brassóba, másnap Csíkszeredába, és néhány nap alatt megszállták a Székelyföld nagy részét. Szeptember közepén azonban a román hadvezetés leállította az erdélyi előrenyomulást, csapatait védelemre rendezte be. (Ekkor ugyanis a Mackensen-vezette hadseregcsoport váratlanul megtámadta és elfoglalta Dobrudza nagy részét – vagyis Románia hátában megjelent egy nem várt ellenség.) A központi hatalmak Marosvásárhelynél összpontosították az 1. osztrák-magyar hadsereget Arthur Arz von Straussenburg tábornok parancsnoksága alatt, a Bánátban pedig a különböző frontokról összehozták Falkenhayn német tábornok-vezette 9. hadsereget. Az utóbbi – míg Arz lekötötte a főerőket – szeptember 18–20. között megverte a támadók bal szárnyát. Ezt követően először 23. és 27. között a nagyszebeni csatában az 1., majd október 7–8-án, Brassónál a 2. román hadseregre mért megsemmisítő csapást. Október 10-én már Csíkszeredát is visszafoglalták – a románok fejvesztve menekültek. Pár napra rá sikerült Erdélyt teljesen megtisztítani az ellenségtől. November közepén a központi hatalmak seregei kijutottak az olténiai síkra, és december 6-án bevonultak Bukarestbe.

Az 1917-es szentpétervári Lenin-féle bolsevik puccs (melyet 1989-ig „nagy Októberi Szocialista Forradalomnak” kellett nevezni), illetve az új rezsim 1918 márciusi békekötése után a közvetlen katonai segítség nélkül maradt Románia kénytelen volt béketárgyalásokat kezdeni a központi

---

2 A szerződés szövegét közli Jancsó, 1920/2004. 397–398.

hatalmakkal és – bár ezt a bukaresti szerződés kifejezetten tiltotta³ – 1918. május 7-én *különbékét* kötött a központi hatalmakkal. A bukaresti béke értelmében gazdasága német–osztrák–magyar ellenőrzés alá került, hadseregét le kellett szerelnie (ezt csak részben hajtották végre). Egy stratégiai határkorrekció címén Magyarországhoz csatoltak egy keskeny 2–10 kilométer mélységű sávot (mintegy 5000 km²-nyi területet), amelyen hozzávetőlegesen 28 000 ember élt, s gyakorlatilag Dobrudzsát is elveszítette, ugyanakkor megtarthatta az 1918 januárjában Szovjet-Oroszországtól megszerzett Besszarábiát.

Az Erdély felszabadításáért folyó harcokból a kolozsvári egyetem hallgatói közül is többen kivették részüket – de nem csak ott, és akkor fogtak fegyvert, amikor az egyetemüket, annak székhelyét is veszély fenyegette: 1914-ben az általános mozgósításnak 800 hallgató, illetve egyetemi alkalmazott tett eleget. Az öt év alatt összesen 1726 egyetemista vett részt a harctéri öldöklésekben, közülük 105-en elesetek.⁴ Az otthon maradt tanárok fizetésük 3 %-át felajánlották a behívottak családjainak segélyezésére, egyesek a behívott klinikai segédszemélyzet helyett is dolgoztak, mások tanárkollégáikat helyettesítették, hogy az oktató-nevelő munka ne szakadjon félbe a háború alatt sem.

Az egyetemnek egyébként az elhúzódó háború (illetve az ennek nyomán előállott kényszerhelyzet) miatt rengeteg nehézséggel kellett szembenézni. A klinikákat hamarosan megtöltötték a sebesültek. Az 1916-os román betörés után az épületek egy részébe átmenetileg székely menekültek kerültek, illetve a hadseregpáncsnokság foglalta el, míg a tudományos gyűjtemények legféltettebb kincseit Budapestre küldték. A hallgatók létszáma megcsappant a behívások miatt: az 1915/16-os tanév első félévében 703-an, a második szemeszterben pedig már csak 583-an tanultak az egyetemen. A következő (1916/17-os) tanévben a hallgatóság száma 420-ra csökkent, ugyanakkor tovább nőtt a nők aránya.⁵

Mialatt egyre kevesebb diák vett részt az oktatásban, az intézmény – a háborús nehézségek ellenére – némileg mégis csak fejlődött. Bár a kolozsmonostori Mezőgazdasági Akadémiát nem sikerült az egyetemhez csatoltatni és a rég tervezett *mérnöki kar* fölállítása sem sikerült, némi előrehaladást jelentett, hogy 1917 novemberében Hevesi Imre

---

3 Az 5. cikkely értelmében a szerződést aláíró felek „kötelezik magukat, hogy sem *különbékét*, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben nem kötnek.”

4 *Márki*, 1922. 100.

5 *Makkai*, 1941. 186.

kinevezésével felállították az ortopédiai tanszéket. (Egyébként ebben az évben, tehát 1917-ben nevezték ki Kolozsvárra nyilvános rendes egyetemi tanárnak egyebek mellett Bartók György filozófust és Haar Alfréd matematikust.)

A KOLOZSVÁR MEGSZÁLLÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT

Hiába sikerült 1916-ban az Erdélybe betörő román seregeket kivenni, majd Romániát különbékére kényszeríteni: a „dákoromán” lázban égő liberális párti politikai csoport nem adta fel tervét. Csak a megfelelő alkalomra vártak: a központi hatalmak összeomlására, ami 1918 őszén be is következett. Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai veresége azt eredményezte, hogy a Padova melletti Villa Giusti-ban november 3-án Pietro Badoglio olasz, és Victor Weber osztrák-magyar tábornokok és delegációjuk tagjai aláírták az ötévnyi háborúskodást lezáró *fegyverszüneti egyezményt*.

Mialatt folytak a fegyverszüneti tárgyalások, Budapesten sorsdöntő események történtek. Az évekig tartó öldöklésbe, nélkülözésbe belefáradt tömegek elégedetlenkedése – nem csekély mértékben a demagóg, „pacifista” agitáció⁶ hatására – forradalomba torkollott: október 30-án az ún. őszirózsás forradalom hatalomra segítette azt a politikai csoportot, mely semmiféle kormányzati tapasztalattal, külpolitikai kitekintéssel, a nemzetközi kapcsolatok intézése terén kellő jártassággal nem rendelkezett.⁷ Megfelelő politikai tapasztalatok híján pedig „az újban hívők és az újat várók” természetes optimizmusa mindenféle *illúziók* forrásává vált. Az illúziók pedig illuzionistákat szültek. (A félreértések elkerülése végett meg

6 A Károlyi-párti és a „jászi” (polgári liberális) lapok sokat tettek azért, hogy a politikai közhangulatot ezekben a vesztérhes hetekben-hónapokban az illúziók jellemezzék!

7 A kormány és a Nemzeti Tanács tagjainak döntő része régebb óta politizáló újságíró, szerkesztő és/vagy ügyvéd (pl. Jászi Oszkár, Szende Pál, Nagy Vince) illetve „főállású politikus” (Batthyányi Tivadar, Károlyi Mihály) volt, a kormányban szakpolitikusként (a hivatásos katonatisztet, Linder Bélát nem számítva) csupán Berinkey Dénes igazságügy- és Nagy Ferenc közlekedési miniszter tekinthető. Az egykori események szemtanúja, a konzervatív liberális történetíró-politikus Gratz Gusztáv véleménye nem áll messze a valóságtól: „Néhány komoly férfi mellett, akiktől a kellő felelősségérzetet nem lehet elvitatni, tapasztalatlan és dilettáns áltudósok, cinikus és léha történetek, könnyelmű, merész kalandorok alkották a Nemzeti Tanácsot. [...] Ez a hóbortokra hajlító testület semmiképp sem állt azon a magaslaton, amelyen állnia kellett volna, hogy a rendkívül súlyossá vált helyzettel való megbírkózást a sikerek csak halavány reményével is megkísérhesse.” *Gratz*, 1935/1992. 11. A Károlyi-apológéta Hajdú Tibor egy rövid életrajzban azt írja: „mai szemmel inkább azt mondhatjuk, hogy Károlyi fő erőssége mindig is a nemzetközi helyzet ismerete és megértése volt”. Lásd *Hajdú*, 1999. 275. A történelmi események nem támasztják alá a véleményét.

kell jegyezzük: sokan azok közül, akik később „egyszemélyes bűnbakot” fabrikáltak Károlyiból, *eleinte* osztoztak a „vörös gróf” illúzióiban. Az első hetekben komoly bizalmi tőkével rendelkezett a kormány, amit mi sem mutat jobban, mint az erdélyi szász és magyar történelmi egyházak vezetőinek november 15-i körlevele, melyben többek között kijelentik: „bizalommal fordulunk a hazánk sorsát intéző kormány felé. Tudjuk, hogy minden egyes tagja érzi azt az óriási felelősséget, amelyet az Isten és a történelem előtt magukra vettek...”⁸)

Az egyik illúzió az a – széles körben terjesztett – hiedelem volt, miszerint elég kimondani az elszakadásunkat a Monarchiától, deklarálni, hogy megtagadjuk a német szövetséget, és az antant-hatalmak máris a keblükre ölelnek. (Előnyös békekötésére meg egyedül a jó antant-kapcsolatokkal rendelkező Károlyi Mihály képes, „az intuitív és idealista politika reprezentatív embere” – ahogy őt Jászi Oszkár utólag jellemezte.) A másik illúzió pedig az volt, hogy a nemzeti kisebbségek képviselőivel az ország területi integritásának elve alapján békésen meg lehet egyezni.

Ennek a téves helyzetfelmérésnek (sokak szerint tudatos áruháznak) a következményeként az új kormány (illetve a frissen kinevezett hadügyminiszter, Linder Béla⁹) egyik legelső intézkedése az volt, hogy – miközben folytak Padovában a béketárgyalások! – egy november 1-i táviratával elrendelte az *azonnali fegyverletételt és leszerelést*, „az elbocsátandók fegyver, lőszer és felszerelés nélkül hazairányítandók” – utasította a frontparancsnokokat.¹⁰ A frontról visszaözlő katonákat az esetek nagy többségében a lefegyverzési különítmények még a határon, vagy a nagyobb városokban, vasúti csomópontokon lefegyverezték, majd hazaküldték. (A hadügyminisztériumban Böhm Vilmos december elejéig mintegy 700 000 magyar katona lefegyverzését szervezte meg.) Ugyanekkor a cseh, délszláv vagy erdélyi román nemzeti tanácsok képviselői minden erejükkel azon voltak, hogy a közös hadsereg nemzetiségi bakáit lehetőleg a fegyverükkel együtt

8 Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: EREL), a felekezeti közti értekezletek anyaga, Nagy Károly kolozsvári református, Ferencz József unitárius, Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári római katolikus püspökök, valamint Kirchkopf Gusztáv kolozsvári evangélikus lelkész által aláírt körlevél, 6387-1918. iktsz.

9 Linder Béla 1876-ban született egy Baranya megyei kis faluban. A világháború kirobbanása idején vezérkari tüzérszaktként szolgált. Mivel a katonatanácsok „szélnek eresztését” nem tudta keresztül vinni, november 8-án lemondott, majd egy kis ideig tárca nélküli miniszter volt. 1920-ban a szerb megszállás alatti Pécs polgármestere lett, majd 1921-ben a rövid életű „Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság” vezetője, majd a Szerb-Horvát-Szlóván Királyságba menekült. Jugoszláv emigrációban halt meg 1962-ben

10 A távirat szövegét közli: *Szurmay*, 1940/2005. 243.

egyben tartásuk! (Közbevetőleg jegyezzük meg: az ország még meglévő haderejének szétverésében, szétzüllesztésében elévülhetetlen „érdemeket” szerzett a katonatanács is, élén Pogány Józseffel...)

Linder az esztelen „pacifista” politikáját már november 2-án a nyilvánosság elé tárta: a fővárosban lévő helyőrségi tisztek eskütelekekor tartott beszédében egyebek mellett kijelentette: „az emberiség ügye győzött, az emberiség került ki győztesen ebből a háborúból, nem az ántánt, hanem az emberiség. Ezzel a jelszóval győzni fogunk a béketárgyaláson is, ez a mi hatalmas fegyverünk. Nem kell hadsereg többé! *Soha többé katonát nem akarok látni!*”¹¹ (A kiemelés tőlünk – V. G.) Mondotta ezt akkor, amikor a szerb hadsereg az ország déli részének a megszállására készült és 8 nappal később a román király általános mozgósítást rendelt el.

Ami a nemzetközi kapcsolatokat illeti, az egyik első vitatható lépés a belgrádi katonai konvenció megkötése volt. Arról, hogy miért volt szükség erre, több mint nyolcvan éve folyik a vita, ennek eldöntése nem célja dolgozatunknak. A Diaz-féle padovai tárgyalások megindulása *kész helyzet* elé állította a Károlyi-kormányt. A vesztes felet ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia tisztjei képviselték – csak hogy akkor már *de facto* nem létezett a közös állam. (Tulajdonképpen a birodalom ausztriai fele siettetette a megszűnést, hiszen egy sebtiben összehívott képviselőülés már október 21-én kimondta az önálló Német-Ausztria megalakulását.) Ennek ellenére a Károlyi-kormány „a viszonyok súlya alatt” beleegyezett abba, hogy Weber tábornok (illetve az általa vezetett bizottság) Magyarország érdekeit is képviselje.¹² Amikor aláírták a fegyverszüneti szerződést, annak szövegét Budapest is azonnal megkapta. Csak hogy abból nem derült ki egyértelműen, hogy az miként érinti Magyarország határait,¹³ ráadásul az

11 Idézi a szemtanú Juhász Nagy Sándor, a Károlyi-kormány államtitkára: *Juhász Nagy*, 1945. 250. Batthyány Tivadar, aki közelről ismerte a hadügyminiszter, úgy látta, hogy Linder az arcvonalban eltöltött négy év alatt alkoholista lett, ez pedig azzal járt, hogy „elveszítette energiáját és azt a parancsolni-tudást, mellyel minden magasabb rangú katonatisztnak rendelkeznie kellene.” Szerinte az ominózus gyűlés előtt „túl sokat ivott és nem tudta, hogy mit beszél.” *Batthyány*, é. n. 66.

12 *Nyékhegyi*, 1922/2003. 38. Hajdú Tibor – alaptalanul – azt állítja, hogy a hadvezetés nem tette lehetővé, hogy az új budapesti kormány elküldje képviselőjét a tárgyalásokra. (Lásd *Hajdú*, 1999. 275.) Valójában a tárgyalások mihamarabbi befejezéséig már idő sem volt delegátust kiküldeni.

13 A magyar szakirodalomban máig nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy a padovai fegyverszünet csak az olasz határokra volt érvényes, vagy kiterjedt a keleti és déli határokra is? A kortársak közül Rubin Dezső, Gratz Gusztáv, Jancsó Benedek és a fegyverszünet egyik aláírója, Nyékhegyi Ferenc ezredes, valamint az egyik marxista hadtörténész, Farkas Márton,

sem volt világos, hogy az összes frontra érvényes-e, mert szövetszerűen nincs szó benne a balkáni haderőről. Ami az első kérdést illeti, Weber tábornok a tárgyaláson erre rákérdezett, és Badoglio úgy nyilatkozott, hogy „a többi fronton az országhatár tekintendő demarcationális vonalnak”, és a szerződés a monarchia „összes frontjaira érvényes”. Erről értesítette az osztrák-magyar tábornok november 2-án a főparancsnokságot,¹⁴ melyen keresztül a budapesti kormány is tudomást szerzett.

Úgy tűnik, valójában Károlyi számára nem a fegyverszüneti szerződés értelmezésével voltak gondok, inkább az volt a baja, hogy nem ő „teremtett” békét (elvégre az elmúlt években ő „pacifista” politikusként vált ismertté), vagyis nem ő írhatott alá egy nemzetközi egyezményt azzal az antanttal, illetve képviselőjével, amelynek – a propaganda szerint – élvezte a bizalmát. Tehát azért vette fel a kapcsolatot a balkáni szövetséges hadsereg főparancsnokával, Louis Felix Franchet d’ Esperay tábornokkal, hogy megmutassa, az antant vele, a demokratikus Magyarország képviselőjével hajlandó tárgyalni és kedvezőbb feltételeket fog kialakítani, mint Weber tábornok Padovában.

November 5-én (aznap, amikor Živojin Mišić vajda, a szerb hadsereg főparancsnokának csapatai bevonultak Zimonyba és Pancsovára!) éjszaka Károlyi egy delegáció élén Belgrádba utazott, hogy majd némi várakoztatás után 7-én délután, az oda érkező Franchet d’ Esperay tábornoknak átnyújtson egy memorandumot, csakhogy ez semmiféle pozitív hatással sem volt rá. A tárgyalások nyomán megszövegezésre került *katonai konvenció* ugyanis a fegyverszüneti szerződéstől két lényeges pontban eltért: 1.) az ország déli határainál *demarkációs vonalat* jelölt ki: ez a Dráva mentén húzódott, majd a Pécs–Baja–Szabadka-vonaltól némileg északra Szegedig ment, onnan a Maros vonalán át Marosvásárhelyig, innen pedig a Nagy-Szamos felső folyását követte; 2.) az antant-csapatok *megszállhatják* az ország stratégiai pontjait. (Károlyi azt hitte, hogy majd a franciák lesznek a megszállók, és ezzel elkerülhetik a „mohó” szerbek, románok, csehek okkupációját. Ormos Mária és Siklós András szerint eredetileg valóban volt

---

valamint Gottfried Barna nyíregyházi levéltáros-történész szerint Magyarország déli és keleti hatáira is vonatkozott. (Farkas arra hivatkozik, hogy az olasz főparancsnokság közölte, a fegyverszünet valamennyi arcvonala érvényes.), míg a kortárs történészek nagy része úgy véli, hogy csak az olasz frontra, illetve határra volt érvényes. Lásd: *Nyékhegyi*, 1922/2003. 65., *Rubin*, 1922. 207, 209., *Gratz*, 1935/1992. 40., *Jancsó*, 1920/2004. 430., *Farkas*, 1969., 365, 376., *Ormos*, 1983. 52., *Siklós*, 1987. 123. valamint *Gottfried*, 2007. 76–77.

14 *Rubin*, 1922. 207, 209. *Weber táviratát közli Ádám – Ormos*, 1999. 3.

egy ilyen szándéka Párizsnak, de ezt Londonban nem támogatták, emiatt ejtették a tervet.¹⁵⁾

A „kis pohos generális” – ahogy Jászi minősítette d' Esperayt –, feltételeit a „vörös gróf” olyan súlyosnak találta, hogy az egyezményt csak azzal a feltétellel volt hajlandó aláírni, ha „a területi integritás védelmében” Georges Clemenceau miniszterelnöknek küldhetnek egy táviratot, illetve a végleges döntéshez ki akarta kérni a Nemzeti Tanács hozzájárulását. A francia miniszterelnök válasza elutasító volt, a tanács pedig – abban a reményben, hogy a konvenció pontjai legalább garanciát jelentenek a további területi követelésekkel szemben – elfogadta az egyezmény szövegét és meghatalmazta Linder Bélát (aki 8-án megbukott, és már csak tárca nélküli miniszterként volt tagja a kormánynak), hogy írja alá azt, aki meg is tette 13-án.

Az erdélyi román politikusok természetesen tudtak a belgrádi tárgyalások eredményéről (és ismerték az ún. Lansing-nyilatkozatot is¹⁶⁾, ezért november 9-én a Központi Román Nemzeti Tanács nevében Ștefan Pop Cicio *ultimátumot* intézett a budapesti kormányhoz, melyben többek között követelték, hogy átvehessék 26 vármegye, „Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzás hatalmát”.¹⁷⁾ (A maguknak követelt területen az 1910-es népszámlálás szerint a román etnikum kisebbségben volt...)

A Károlyi-kormány a 10-i kibővített minisztertanácson vitatta meg az ultimátumot, és elfogadta Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter (a kolozsvári egyetem magántanára) tárgyalási tervezetét. Ilyen előzmények után került sor a november 13–14-i aradi tárgyalásokra, melyekre a magyar politikai közvélemény oly nagy várakozással tekintett. A magyarországi vezető román politikusok *valódi szándékaival* kapcsolatban régebben is meglehetősen naiv Jászinak¹⁸⁾ a

15 Ormos, 1983. 51. és Siklós, 1987. 205., 210–211.

16 Robert Lansing amerikai külügyminiszterről van szó, aki november 5-én táviratban biztosította a jászvásári kormányt arról, hogy az „igazságos politikai és területi igényeit” elismerik.

17 Szarka, 1994. 143. A követelt 26 vármegye a következő volt: Brassó, Fogaras, Nagyszeben, Alsófehér, Hunyad, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Csík, Udvarhely, Háromszék, Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bihar, Békés, Csanád, Arad, Torontál, Temes, Krassó-Szörény.

18 Apáthy István 1912-ben – miután elolvasta a neki dedikált „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés” című könyvét – azt írta Jászinak: „Azt hiszem, nagyon is megbízik a nemzetiségi vezetők jóhiszeműségében és a magyar államhoz való hűségében. [...] Ön hisz olyan dolgokban, melyekben én, sajnos, megtanultam kételkedni.” Idézi: *Mariska*, 2006. (Az aradi tárgyalások eredménytelensége Apáthyt igazolta. Ő egyébként határozottan ellenezte a nemzeti kisebbségeknek adandó területi autonómiát.)

tárgyalásokon súlyosan csalódnia kellett: a második napon a *kantonális* javaslatát (Iuliu Maniu jelenlétében) a román nemzeti tanács nevében Aurel Lazăr azzal utasította el, hogy „ezen javaslat sem adja meg a kellő alapot, hogy a Román Nemzeti Tanács a közrend fenntartását teljes mértékben garantálhassa.”¹⁹ Jászi csak ekkor jöhetett rá arra, hogy a román politikusok valójában *nem megegyezni akartak*, hanem csak annak *látszatát* fenntartani, hogy megegyezésre törekednek a budapesti kormánnyal.

A román politikusok ebben az időben már igazából nem voltak érdekeltek egy komoly megegyezésben: ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy Maniu már az eredménytelen tárgyalások másnapján elhatározta a többi politikai vezetővel együtt, hogy két hét múlva gyűlést hívnak össze Gyulafehérvárra, amit a Jászvásárra (Iași-ba) menekült ideiglenes kormánya vezetője, Coandă tábornok is támogatott. (Több román forrásból tudható, hogy a november 20. körüli napokban a moldvai fővárosból a Központi Román Nemzeti Tanács egyik tagja, Nicolae Bălan nagyszebeni teológia-professzor és Ion I. C. Brătianu – aki pár nappal később ismét miniszterelnök lett – titkos üzenetben sürgette egy, az uniót kimondó nagygyűlés összehívását. Bălan azt is kérte, hogy a szászoknak és a sváboknak a legszélesebb szabadságjogokat *ígérjék*, és ha lehetséges, *tárgyaljanak* a székelyekkel is.²⁰)

A román „nemzetgyűlést” december 1-jére hívták össze. Gyulafehérváron a magyar kormány által rendelkezésükre bocsátott különvonatokon oda sereglő küldöttek kimondták Magyarországra „románlakta” területeinek feltétel nélküli *egyesülését* Romániával.²¹ (Vagyis Erdély, Máramaros, a Partium, Bánát három nemzete, a román, a magyar és a német közül az előbbi, a román „rendelkezett” a másik kettő sorsa felett – a megkérdezésük nélkül!) Emellett – mint közismert – „teljes nemzeti szabadságot” *ígértek* „az együttlakó népek számára”.²²

A nemzetgyűlés 2-án felállított egy kétszáz tagú *Nagy Nemzeti Tanácsot* (*Marele Sfat Național*), mely megalakította Iuliu Maniu elnöksége mellett a

19 Szarka, 1994. 164.

20 Lásd Bocholier, 2005., 107., Ádám – Ormos, 1999. 20. és Nagy, 1944. 18–19.

21 A hír hallatán Márki Sándor történészprofesszor naplójában megjegyzi: „A reggeli lapok szerint, a mint különben előre látható volt, a Gyulafehérvárra nemzetgyűlés címén becsődített oláhság kimondta 26 erdélyi és magyar vármegyének *Magyarországtól való elszakadását* és Romániához való csatlakozását. Szegény feleségem megsiratta, hogy ha akaratuk teljesedik, hazátlanok leszünk. [...] A hazugság azonban akkor sem, ma sem lehet tartós életű, s végre sem Gyulafehérvárott, hanem valahol Párisban dől el a mi sorsunk; ámbár Erdély Magyarországra nézve mindenképpen elveszett.” Békés Megyei Levéltár, Márki Sándor fénymásolt naplójegyzetei, 1919. december 2. (a továbbiakban: BML, MS)

22 A határozat szövegét a román eredetivel együtt közli: Nagy, 1944. 208–211.

tizenöt fős *Kormányzótanácsot* (*Consiliul Dirigent*), mely – Ferdinánd király megbízásából – a „csatolt területek” igazgatását végezte 1920-ig. A nagyszebeni grémium tulajdonképpen egy *kvázi kormányként* működött, a különböző szaktárcák megfelelői az ún. reszortok voltak. 1919-től a Ferenc József Tudományegyetem ügyeit – magyar szempontból illetéktelenül, mindenféle törvényi felhatalmazás nélkül – a vallás- és közoktatásügyi reszort intézte, melyet Vasile Goldiș vezetett. Egyébként az első olyan hírek, melyek az egyetemet fenyegető veszedelemtől szóltak, még ekkor, december elején jutottak el Kolozsvárra, miszerint Goldiș kijelentette: a kolozsvári egyetemet át fogják venni és Marosvásárhelyen fognak magyar egyetemet fölláttani. Ennek hírére a magyar egyetemi ifjúság tiltakozó nagygyűlést tartott.

Mialatt a román politikusok nagy elszántsággal azon dolgoztak, hogy „dákó-román álmaikat” valóra váltsák, Kolozsváron egy maroknyi magyar Erdély megmentésén fáradozott. Ezeknek a heteknek, hónapoknak egyik főszereplője Apáthy István, az egyetem professzora, Európa-szerte ismert biológus volt. A régóta politizáló, élénk közéleti tevékenységet kifejtő Apáthy alapító tagja volt egyebek mellett a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének, a Társadalomtudományi Társaságnak, majd kilépett onnan és részt vett a konzervatívabb szellemiségű Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalapításában, annak elnöke is lett. Emellett a kolozsvári törvényhatósági bizottság tagja volt, és élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki, melynek során a nemzetiségi kérdéstől a választójogi problémáig sok mindenhez hozzászólt. 1918-ban a Károlyi-féle Függetlenségi és 48-as Párt alelnöke és az Erdélyi Szövetség kolozsvári „vezére” volt. Október 26-án, amikor a Károlyi-párt, a Jászi-féle Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi képviselői megalakították a magyar nemzeti tanácsot, őt választották meg elnöknek, a helyettesei a „jászista” Janovics Jenő színház- és filmrendező, valamint a szociáldemokrata ügyvéd, Vincze Sándor lettek. A tanács központi jellegét a vidéki tanácsok elismerték és egymás után csatlakoztak hozzá, de ennek inkább szimbolikus jelentősége volt, ugyanis számottevő fegyveres erő híján valódi hatalma vidéken alig-alig volt.

Ami az egyetemet illeti, még az ún. „öszirózsás forradalom” kitörése előtt egy hónappal, október 1-én megkezdődtek az előadások. Az egyetemre visszatértek mindazok, akik tanulmányaikat a háború alatt kényszerűen félbeszakították, és nekik köszönhetően igencsak felduzzadt az egyetemi ifjúság létszáma: míg a világháború kellős közepén, az 1916/17-es tanév első félévében 500 beiratkozott hallgatója sem volt az egyetemnek, most 2226. Schneller István 1921-ben, az első szegedi tanévnyitón azt mondta, hogy az ifjúság

példásan viselkedett a forradalmi napokban: október 31. után részt vettek a rendfenntartásban – amire bizony nagy szükség volt.

Erdélyben ugyanis (akárcsak az ország más vidékein) az őszi óta *anarchia* uralkodott (vidéken az élet és vagyonbiztonság katasztrofális volt, zavargások, gyilkosságok, fosztogatások jellemezték a hétköznapokat) és a társadalmi ellentétek mellett a vegyes lakosságú vidékeken egyre nagyobb volt a *nemzetiségi feszültség* is. A román nemzeti tanácsok, illetve a gárdák nyíltan fegyverkeztek (fegyvereket számos esetben a hadseregtől kaptak – a minisztérium utasítása alapján) és sok helyen már azelőtt átvették a helyi hatalmat, hogy a román hadsereg odaért volna. („A román nemzetőrök Gyulafehérvárról kapott fegyverekkel, géppuskákkal már megkezdték a rendcsinálást, míg a magyarok vidéken nem oly szemfülesek[?] a fegyverek megszerzésében.” – írja Márki november 9-én a naplójában.²³)

A magyar nemzeti tanácsok – a kormány támogatásának hiányában – jóval gyengébb fegyveres erővel rendelkeztek. Különösen kritikus volt a helyzet ebből a szempontból (is) Kolozsvárott. November folyamán a román nemzetőrség levált a magyarról és Sieglér Konrád tábornoknak, Erdély katonai parancsnokának a rendeletére külön kaszárnyába helyezték el őket. Ráadásul a budapesti kormány intézkedett, hogy lássák el őket lőfegyverrel, géppuskával, valamint „a népek önrendelkezési joga és egyenlősége” jegyében a román nemzetőrség parancsnokának, Kotucz századosnak összesen 2 300 000 Koronát utaltak ki! „Az oláhoknak a Magyar utcai kaszárnyában már 600 fölesküdtött katonájuk van, Schneller rector szerint 1600 is, és ma komoly figyelmeztetést hallottunk, hogy ezek akarják néhány nap múlva kezökbe venni a hatalmat. Viszont a Magyar Nemzeti Tanácsnak alig van 40 közkatonája, mert a városban nagy számban lévő magyar katonák, kik szanaszét laknak, nem állnak kötélnek.” – olvashatjuk Márki Sándor naplójában. Ennek ellenére Kolozsvárott pár nap után beszüntették a nemzetőrségbe történő toborzást, bár a jelentkezőket szép rapidíjjal csábították, ezért volt elég jelentkező. Ennek köszönhetően november közepén Sieglérnek – némi túlzással – 10 embere sem volt, akinek parancsolhatott volna. (Apáthy és Márki a legnagyobb örültségnek tartotta a hadsereg feloszlását. Utóbbi keserűen jegyezte meg november 7-én: „Ilyen esztelen

---

23 Az egyetem egyik tanára, a régész Roska Márton azt jegyezte fel november 3-án a naplójában, hogy „Az oláh anyanyelvű katonákat oláh tisztek veszik át, az oláh nemzeti tanácsnak fognak esküdni, a magyarok még nem kaptak észbe, a magyarok még nem látják, hogy fejük fölött recseg, ropog, ég a tető!” A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTA-K), Roska Márton első világháborús naplója, 3. füzet (1918), Ms. 4546/184.

fegyverletételt a magyar történelem nem ösmer. Akárki szíjat hasíthat a hátunkból.”)

Pedig egy ütőképes fegyveres erő felállítása a *külső veszély* elhárítása miatt is sürgős lett volna: november 10-én mobilizálták a román hadsereget, és a 12. körüli napokban²⁴ a Kárpátok keleti hágóit átlépték az első román határőr egységek, illetve előőrsök, majd 20-án a hadsereg is. Ennek ellenére a budapesti kormánytól csak *ígéreteket* kaptak a kolozsváriak, komolyabb segítséget nem, ami érhető, hisz’ – ahogy kitértünk rá – október végén, november elején a frontokról visszatérő csapatokat gyorsan leszerelték, és szélnek eresztették. A feloszlott hadsereg helyett a kormány nemzetőrség felállítását rendelte el, ám ez komoly ütőerőt nem jelentett. (Ráadásul a kolozsvári magyar nemzeti tanács hiába sürgette a központi fegyverraktárt, hogy küldjenek le muníciót és fegyvert – a kérés süket fülekre talált.) Amikor már „égett a ház”, a kormány elrendelte az öt legfiatalabb korosztály bevonulását, ám ez elkésett intézkedésnek bizonyult: a Székelyföld, ahonnan a legtöbb jelentkezőre lehetett számítani, már megszállt terület volt, ahonnan csak ügyyel-bajjal tudott néhány száz székely Kolozsvárra szökni és jelentkezni Kratochvil Károly ezredesnél, Siegler utódánál.

Erdélynek, vagy legalább nagyobb részének megvédésére október legvégén, november elején *elméletileg* akkor lett volna esély, ha az olasz frontról átirányított kolozsvári 38. honvéd hadosztály²⁵ felhasználják a moldvai határon álló ún. Goldbach-csoport²⁶ megerősítésére, és még a Kárpátok déli és keleti hágóinál feltartóztatják a benyomuló ellenséget – ekkor azonban nem kellett volna szélnek eresztetni az ütőképes alakulatokat. (Goldbach tábormok osztrák-magyar csoportja Linder hadügyminiszter táviratát követően szétszéledt, a hátrahagyott felszerelése pedig a románok kezére jutott.) A másik esélyt August von Mackensen tábornagy Dobrudzsából és Munténiából visszavonuló,

24 A MÁV egykorú jelentése szerint már 8-án felbukkantak kisebb román csapatok (előőrsök) egyik-másik határállomáson. A marosvásárhelyi csendőrszámly azt jelentette, hogy 12-én lépte át Gyergyótölgyesnél egy alakulat a határt. A Raffay Ernő általa felsorolt irodalomban november 1.(!) és 16. között több időpontot találni. *Fráter*, 1999. 23., *Raffay*, 1987. 331.

25 A hadosztály azzal az indoklással tagadta meg az engedelmességet az olasz fronton, hogy „haza kell mennie az erdélyi határok védelmére”. (*Fogarassy*, 1972., 228.) Mire beért Erdélybe, gyakorlatilag szétzilálódott, ezredeinek csak a keretei maradtak meg. A 82. székelyudvarhelyi közös gyalogezred egy osztaga pedig a hozzácsapódó egyéb katonákkal november 3-án megtagadta a fegyvereinek átadását, és azzal indultak haza. Amikor le akarták fegyverezni őket, mind Budapesten, mind Nagyváradon ellenállást tanúsítottak, így érkeztek 9-én Kolozsvárra, ahol nagy ünnepléssel fogadták őket, ők képezték majd a székely hadosztály magját.

26 Ez mintegy 28 zászlóaljjal, vagyis 14 000 emberrel rendelkezett, 12 tüzéruddal (82 ágyúval), és 2 repülőszázaddal.

mintegy százhetvenezres hadserege nyújtotta volna. Ez a magas harcértékű, jól felfegyverzett egység kétségkívül alkalmas lett volna Erdély megvédésére, csakhogy a fegyverszüneti egyezmény és a belgrádi konvenció kötelezte a Károlyi-kormányt a németek lefegyverzésére és internálására – bár erre semmiféle katonai erő nem állt rendelkezésre, így ezt nem is tudták végrehajtani. Utólag sokakban felmerült, hogy Mackensen segítségével – legalább a Maros vonalán – fel lehetett volna tartóztatni a románokat, ám azt a kérdést nem szokták feltenni: miért állt volna a német tábornok érdekében, hogy magyar oldalon feláldozza katonáinak egy részét, neki ugyanis az volt a feladata, hogy a legénységét mielőbb hazavezesse Németországba.

A válságosra fordult politikai-közigazgatási és katonai helyzet miatt a budapesti kormány végre úgy döntött, hogy a kelet-magyarországi területek kormányzása céljából felállít egy korlátozott önállósággal rendelkező közigazgatási szervet. A pár nappal korábban Budapestre utazó Apáthy István és Vincze Sándor december 7-én tudták meg, hogy kinevezték őket a *Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság* élére. Az elnök Apáthy, az egyik alelnök Vincze, a másik pedig Janovics lett. Utólag a professzor kinevezését többen bírálták; nem azért, mert semmiféle közigazgatási-jogi ismeretekkel nem rendelkezett, hanem amiatt, mivel köztudomású volt, hogy neve valóságos „vörös posztó” a románok szemében, akik azt állították róla, hogy az egyetem „legsovénabb tanára”.²⁷ (Egyébként ha egy rátermettebb, a románok által is akceptált személyt neveztek volna ki főkormánybiztossá, sokkal többet az illető sem tehetett volna a rendelkezésére álló csekély eszközökkel.)

A Mensa Academica Petőfi utcai épületében megtelepedő főkormánybiztosság december 13-án kezdte meg a működését. Apáthy éjt nappallá téve dolgozott, szervezett, intézkedett – nem rajta múlt, hogy semmi eredményt nem tudott felmutatni. A legnagyobb probléma az volt, hogy az utolsó pillanatban nem sikerült ütőképes katonai egységet szervezni. (Ráadásul Vincze Sándor ahelyett, hogy segítette volna a fegyveres védelem

---

27 A román vádakat lásd Jancsó Benedeknél. (*Jancsó*, 1920/2004. 441.) Jászi Oszkár szerint a románok „halálosan gyűlölték”, a „legelfogultabb nacionalistának tartották”. A baloldali, magyar-zsidó származású ügyvéd, Kertész Jenő egyet értett a román vádakkal. (*Kertész*, 1929. 10.) Mindazonáltal meg kell jegyezzük, hogy a román vádaskodások jórészt igaztalanok voltak. Apáthy nem volt „románygyűlölő”, csak – Jancsó Benedekhez hasonlóan – nem táplált semmiféle illúziót a román politikusokkal kapcsolatban, és szemben állt a román irredenta törekvésekkel, vagyis ragaszkodott a történeti Magyarország területi egységéhez, Erdély megtartásához. A román vádakat egyébként a magyar marxista történetírás kritika nélkül átvette...

megszervezésében, inkább minden eszközzel akadályozta őt abban.²⁸⁾ Hiába nevezték ki november 23-án kerületi katonai parancsnoknak az agilis Kratochvil Károly ezredest (a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred parancsnokát), csodákra – a rendelkezésére álló csekély katonai erő²⁹⁾ miatt – ő sem volt képes. Pedig az idő sürgetett, ugyanis a román „falstaffi” hadsereg (mely mind harcértékét, mind létszámát tekintve *gyengének* mondható ebben az időben)³⁰⁾ Franchet d’ Esperay és Henri Mathias Berthelot tábornokok engedélyével december 8-án egyes helyeken átlépte a Maros demarkációs vonalát, majd néhány nap múlva megkezdte az előre nyomulást Kolozsvár felé. Komoly ellenállásba nem ütköztek, mert a nemzetőrség kormánybiztosa, Fényes László és Rónai Zoltán 18-án arra utasították Kratochvilt, hogy a 4. honvéd gyalogezred és a 38. hadosztály maradékai (melyből január 17-én kialakították a székely hadosztályt) vonuljanak vissza.³¹⁾ (Az utasítással a katonai parancsnok és a kormánybiztos is egyetértett, hiszen az 1700 katonával nyilvánvalóan nem lehetett feltartóztatni az ellenséget.)

December 18-án az előrenyomuló Neculcea tábornok Antalfy Endrén, a marosvásárhelyi nemzeti tanács elnökén keresztül megüzente Apáthy-nak, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Kolozsvárt: ha ellenállás lesz, lövetni fogja a várost. A kormánybiztos visszaüzent, hogy Kolozsvár nem áll ellen. Ezen a napon fogadták el a kolozsvári városházán összeülő székely és magyar nemzeti tanácsok azt a két nappal korábban kelt kiáltványt, melyben többek között kijelentették, hogy „ünnepélyesen tiltakozik a magyarság az

---

28 „Vincze (Weinberg) Sándor, helyi Robespierriünk nem engedte meg, hogy az egyetem 921 katonatisztje és önkéntese s az egyetem többi polgára közül jelentkezett 30 nemzetőr külön keretben[?] szervezkedjék a rend fenntartására, a mi ezeket szükségtelenül elkedvetleníti.” – írja Márki november 7-én a naplójában. (A sok csalódáson átment Márki két évvel később már azzal vádolta Vinczét, hogy ő volt Apáthy „rossz szelleme” és ő bírta rá Erdély feladására, ami persze nyilvánvalóan nem igaz. BML, MS 1921. március 28.) Lásd még *Apáthy*, 1920. 153–154., 162.

29 December 1-én a Kolozsváron lévő összes fegyveres alakulat élelmezési létszáma 545 volt, ehhez jött még 1700 székely – akik közül csak 600-nak volt puskája. (*Siklós*, 1987. 262.) Kratochvil a németektől kívánt tüzértséget szerezni, de azok már nehézfegyverek nem használt részét eladták a románoknak.

30 Fogarassy László hadtörténész szerint ebben az időben a teljes román hadsereg 8 „silány felszerelésű, laza fegyelmű és rosszul élelmezett hadosztályból” állott. (*Fogarassy*, 1972. 226.) Francia források szerint a Maros vonaláig megszállt területen összesen 39 000 főnyi román katonaság tartózkodott. (*Raffay*, 1987. 243. (Csak akkor tudták megnövelni a hadsereg létszámát, amikor kényszersorozást rendeltek el az addig elfoglalt területeken.)

31 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK-K), Apáthy-hagyaték, Q. H. 2455, I. boríték, 22. Janovics Jenő feljegyzése a február 27–28-i beidézéséről és kihallgatásáról, valamint *Apáthy*, 1920. 171.

ellen, hogy önrendelkezési jogától elüssék”.³² Négy nappal később, 22-én Kolozsváron 28 erdélyi és kelet-magyarországi vármegye, közöttük Debrecen küldöttei gyűltek össze, önrendelkező nemzetgyűlést rögtönözve, válaszként a gyulafehérvári nagygyűlésre, illetve az ott elfogadott határozatokra. A gyűlés az Ipartestület nagytermében kezdődött s a Mátyás-téren folytatódott, ahol a több tízezres tömeg³³ előtt Apáthy István beszédében klasszikus szavakkal fejezte ki a közhangulatot: „Legyőzve ellenségeink túlereje által, be kell ismernünk, hogy levertek bennünket! De annyira nem győztek le, hogy a körülöttünk lakó bármely nemzetnek joga volna rendelkezni felettünk. Annyira nem győztek le, hogy valamennyi itt lakó nemzetnek joga lehessen az ország feldarabolását kimondani az egyik darabját az egyik, a másik darabját a másik országhoz csatolni. Annyira nem győztek le, hogy ma már le kelljen mondanunk emberi és nemzeti jogainkról.”³⁴ A gyűlésen tiltakoztak az erdélyi románok egyoldalú lépései miatt és kijelentették, hogy „a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési jogánál fogva a Magyar Népköztársasággal közösségben akar élni s az egységes csorbítatlan Magyarországon belül minden itt lakó nemzetiség számára teljes jogegyenlőséget, szabadságot, és önkormányzatot követel...”³⁵

Két nappal később, a Karácsony előtti nap délelőttjén a román csapatok (mintegy 4 000 toprongyos baka és 2 tüzérvég),³⁶ bemasíroztak Kolozsvárra, ahol Haller Gusztáv polgármester fogadta őket és átadta a város kulcsait. Gherescu tábornok beszédében felhívta a románságot, hogy „bizonyítsák be az ellenség földjén azt, hogy ők mindig igazságosan és becsületesen jártak el.”³⁷ Márki Sándor naplójában ezt jegyezte fel ezen a napon: „De. 11-kor Neculcea és Gherescu romániai tábornokok csakugyan *bevonultak*; a Mátyás téren sorakoztak a románok, virágokkal, beszédekkel fogadták őket, s a végén Hórát táncoltak a Mátyás-szobor körül. Marci és az unokák látták, én nem kíváncsiskodtam, elég itthon pirúlni.”

32 *Mikes*, 1931/1996. 185. (November 28-án a Marosvásárhelyre összegyűlt székelyek is tiltakoztak a román annexió ellen.)

33 Apáthy szerint (aki az egyik főszónok volt) 40 000-en vettek részt a gyűlésen. Márki Sándor, aki ugyancsak jelen volt, jóval kevesebbre becsülte a résztvevők számát: „csak talán huszadrésze volt annak a 200 000-nek, amennyit Apáthyék vártak, [mert] az oláhok visszatartották a vonatokat, de így is voltak vendégek”.

34 *Mikes*, 1931/1996. 186–187.

35 BML, MS, 1918. december 22.

36 BML, MS, 1918. december 23. Egy korabeli forrás szerint a bevonulók igen „rossz benyomást keltettek. Rongyosak, piszkosak.” Idézi *Raffay*, 1987. 186.

37 *Raffay*, 1987. 187. és *Mikes*, 1931/1996. 186–187.

*A ROMÁN BEVONULÁSTÓL AZ EGYETEMI ÉPÜLETEK
ELKOBZÁSÁIG*

A Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári történetének utolsó felvonása 1918. december 24-én kezdődött. Az első nap még nagyobb megrázkódtatás nélkül telt el: a „nagylelkű hódítók”, (Neculcea és Gherescu) elálltak attól a szándékuktól, hogy katonáikat a karácsonyi szünet miatt éppen néptelen egyetem épületébe szállásolják be. A nyugalom azonban csak pár napig tartott. December 28-án már azt jelentette Schneller István a budapesti minisztériumba, hogy Gherescu adjutánsa (aki előzőleg az egyetem hallgatója volt) kíséretében megjelent egy román katonatiszt, hogy lefoglaljanak néhány helyiséget az egyetemen.³⁸ A rektor erélyes tiltakozása miatt, és azért, mert kiderült, hogy Haller polgármester már előzőleg felajánlotta a Mágánás Casino és a helyőrségi parancsnokság épületeit, a tisztok elálltak a szándékuktól és nem tértek vissza.

A megszállók arroganciáját nem csupán az egyetem érezte meg az első napoktól kezdve, hanem az egész város is. Neculcea tábornok már 24-én elrendelte a sajtó- telefon és postai cenzúrát, 26-án pedig a statáriumot, internálást, és a gyülekezési tilalmat. Beszüntették a csomag- és pénzforgalmat, aminek hatását – miként arról még lesz szó – talán leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg.

December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. Ugyanezen a napon a Consiliul Dirigent (illetve a vallás- és közoktatásügyi reszort) *önhatalmúan átvette* Erdély és a „részek” egyházi, iskolai és közművelődési intézményeinek felügyeletét azzal a kijelentéssel, hogy az igazgatást „a legdemokratikusabb, legszabadelvűbb módon, a vallásosság és a haza javára szavatolja”.³⁹ Hogy ezt miként is képzelik el, az két nap múltán kiderült: 31-én az egyetem vezetőjét – demonstratív módon – szuronyos katonák kísérték végig a városon: „Schneller rektort katonák »elővezették«, du. 3 órakor kocsin ment haza azzal, hogy »tévedtek«. Azt hitték renitenskedik, s ha kétszeri keresésre (miről azonban nem volt tudomása) nem jelenik meg, »szabályszerűen« így kell eljárni. Kedélyes és lelkesítő!” – olvashatjuk Márki Sándor maliciózus megjegyzését a naplójában.⁴⁰

A rektor a tanárok küldöttsége élén még aznap megjelent az átutazó Berthelot tábornoknál, s kérte, ne engedje meg, hogy az egyetemet katonai

38 Lásd Vincze, 2007., 135–136.

39 Iancu, 1995. 60.

40 BML, MS, 1918. december 31.

célokra lefoglalják, a beiratkozni akaró hallgatók Kolozsvárra jövetelét, pedig meggátolják. A tábornok azonban semmi jóval sem biztatta a delegációt, ehelyett a tanárokat a „bolsevizmus elleni küzdelemre” intette. (Berthelot-val Apáthy is találkozott és megegyeztek egy Nagybánya – Kolozsvár – Déva vonalon húzódó, 15 kilométer széles semleges folyosó kialakításában, mely elválasztja egymástól a magyar és a román csapatokat. Az új demarkációs vonalat – akár csak korábban – most sem tartotta tiszteletben a román hadsereg, és hamarosan átlépte azt.)

A Berthelot által emlegetett „bolsevizmus elleni küzdelmet” a román megszállók a „magyarok elleni küzdelemként” értelmezték. Erre utal többek között az is, hogy január 10-én számos tekintélyes kolozsvári férfiút – többek között Szádeczky Lajos és Réz Mihály professzorokat – „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika”⁴¹ gyanúja miatt letartóztatták, majd ugyan szabadon engedték őket, de megtiltották nekik a város elhagyását. Pár nappal később, 15-én pedig – a szilágysági Cigányinál történt összecsapást⁴² ürügyül felhozva – Apáthy Istvánt letartóztatták, és Nagyszebenbe hurcolták. (Nála egyébként már 9-én házkutatást tartottak – természetesen semmit sem találtak. Janovics Jenő, egyik helyettese a főkormánybiztosságnál, azt írja egy feljegyzésében, hogy december utolsó hetében kiszivárgott, miszerint a helyi román vezetők le akarták tartóztatni, mert „szívós, tántoríthatatlan nemzeti érzése akadályozta az ő törekvéseinek”, ám mivel a városban megjelenő Berthelot tábornok megnyugtatta, hogy „őt nem lehet letartóztatni”, ezért a fenyegető hírek ellenére városban maradt.⁴³) A cigányi kudarc miatt a megszálló VII. hadtest 450 000 lej (900 000 korona) *sarcot* vetett ki a városra, melyet a tekintélyesebb politikai vezetőknek, egyházi személyiségeknek és módosabb polgároknak, arisztokratáknak, valamint néhány egyetemi tanárnak⁴⁴ kellett kifizetni. Ráadásul 16-ról 17-re virradóra házkutatás volt az egyetemen. „Éjjeli titkos gyűlés és fegyverfőlhalmozás gyanúja alapján, de nem találtak semmit sem.” – írja Márki.⁴⁵ A zaklatások később sem maradtak abba: február 4-én az egyetem régiségtárában rozsdás puskákra bukkantak, melyek egy

41 MTA-K, Szádeczky K. Lajos egyetemi tanári működésével kapcsolatos iratok, Ms. 4165/58.

42 A szilágysági falunál 14-én szétverték a székelyek egy kisebb ellenséges elővédet és 9 román meghalt. *Gottfried*, 2007. 97–98.

43 OSZK-K, Apáthy-hagyaték, Q. H. 2455, I. boríték, Janovics Jenő feljegyzése a Kolozs megyei prefektúrán történt 1919. február 27–28-i kihallgatásáról.

44 Például Pósta Béla 30 000, Boér Elek 20 000 koronát volt kénytelen fizetni. Lásd: Kolozsvár kifizette a 450 000 lej bírságot. In: *Keleti Újság*, 1919. január 18.

45 BML, MS, 1919. január 17.

részét elkobozták, s a gyűjteményt gondozó Pósta Béla régész professzor ellen fegyverrejtegetés miatt vádat emeltek. (Ugyan kiengedték, de ez a zaklatás bizonytalán hozzájárult a betegeskedő tudós korai halálához: április 16-án hunyt el.)

A megszállók 1919 elejétől egyre brutálisabban viselkedtek: január 24-én már véres incidens történt Kolozsvárott. Az egyetemi ifjúság a New York Szálloda elé vonult, ahol kérte az átutazóban levő Henry Pathé francia tábornokot, hogy védje meg az egyetem tanárait a románok inzultusaitól. A tüntetőket katonaság vette körül, majd dulakodás támadt, majd sortűz dördült, aminek következtében hárman meghaltak, sokan pedig megsebesültek.

Ami a budapesti kormányokkal való *kapcsolattartást* illeti, az végül igencsak esetleges volt – majd hónapokra teljesen megszűnt. Ennek egyik oka, hogy az új budapesti vezetés Erdélyről gyakorlatilag „levette a kezét”, bár arra még futotta az energiákból, hogy a november 16. utáni napokban (a köztársaság kikiáltását követően) elrendeljék, hogy az egyetem nevéből az „m. kir. Ferenc József” megnevezést, a főépületből a király képét és szobrát, az egyetem címeréből a Szent Koronát távolítsák el.⁴⁶ Ezt a rendeletet az egyetem vezetése csak részben hajtotta végre. Ferenc József mellszobrát már a megszálló románok tüntették el 1920. január végén. (A fej lefűrészelését egy helyi *magyar* építési vállalkozó vállalta el 10 000 koronáért...) Azt a felhatalmazást azonban, mely megengedte az egyetem tanárainak, hogy „végső esetben” *letegyék az esküt* a román államra, visszautasították.⁴⁷

1919 tavaszáig az egyetem vezetése, ha nehezen is, de tartotta a kapcsolatot felettes szervével, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal. Ekkor még az egyetemi tanácsi jegyzőkönyveket fölküldték jóváhagyás végett Budapestre. (1919 áprilisától ennek nem találni nyomát a minisztérium iratai között. Ennek az lehetett az oka, hogy a szebeni kormányzótanács még

46 Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter a 14490-1918. eln. sz. rendeletére hivatkozva november 25-én átiratban közölte, hogy töröljék mindenhol a „királyi” jelzöt. Egyúttal elrendelte, hogy „hivatalos felterjesztéseiken, átirataikon, kiadványaikon a valóságos belső titkos tanácsosi, udvari tanácsosi, királyi tanácsosi, valamint a nagyméltóságú (kegyelmes, excellentiás), méltóságos, nagyságos és tekintetes címzések mellőzendők.” A hivatalos helyiségekből pedig el kell távolítani Ferenc József és IV. Károly képeit. Csongrád Megyei Levéltár, a Ferenc József Tudományegyetem iratai (a továbbiakban: CsML FJTE), VIII. 2. fond, 4. doboz, 595/1918/19. e.t.sz.

47 Márki Sándor felháborodottan írta a naplójában: „Rettenetes, hogy egy kormány még végső esetben is »megengedje« a hazaárulást. Köztársaságban királynak (idegen királynak!) esküdni hűséget lelkiismereti szempontból elfogadhatatlan.” BML, MS, 1918. december 4.

egy 1918. december végi körrendeletében megtiltotta, hogy a budapesti hatóságokkal kapcsolatot tartsanak az egyházi, oktatási intézmények és a Budapestről érkezett vagy az oda küldött leveleket a postán visszatartották és megsemmisítették. Ezek után csak csempész-úton sikerült leveleket eljuttatni a magyar fővárosba.) Emellett 1919. január elején a számvevőség – Boér Elek jogi kari dékán kérésére – engedélyezte, hogy az egyetem február és március havi személyi és dologi költségeire a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankon keresztül 1 000 000 koronát utaljanak ki.⁴⁸ (A trianoni békeszerződés ratifikálásáig Budapestről *alkalmanként* érkezett segély a tanárokhoz, majd ez elapadt – de közben a nagy részük repatriált.)

Az új hatalom nem csupán az erőszakoskodásokban és önkényeskedésekben érezte a jelenlétét. Bár a belgrádi katonai konvenció kifejezetten úgy rendelkezett, hogy a polgári közigazgatás „a jelenlegi kormány kezében marad”,⁴⁹ a románok ezzel nem sokat törődtek. A nagyszebeni Consiliul Dirigent 1919. január 14-én az összes vármegyeik élére prefektusokat helyezett, a január 24-i, II. dekrétum 4. §-a értelmében pedig az összes addigi törvényhatósági és községi képviselő testületeket feloszlatta s az egész közigazgatást a felállított kormányzati reszortokra és prefektusokra bízta.

Kolozsváron január 18-án Valentin Poruțiu, a Nagyszebenből kinevezett városi prefektus felszólította Haller Gusztáv polgármestert és a városháza tisztviselőit, hogy *tegyék le* a Consiliul Dirigent által előírt *hivatali esküt*, amit azok megtagadtak. („Haller Gusztáv polgármester kijelentette – írja Márki a naplójában –, hogy az esküt nem teheti le, mert 1.) a fegyverszünet feltételei szerint a közigazgatás magyar marad; 2.) mert ellenkező eskü letételét vallásos érzülete tiltja; 3.) mert Erdély hovatartozásáról a békekötés határoz.”⁵⁰) Erre Poruțiu a megválasztott Hallert eltávolította a tisztségéből és helyette Iulian Popot nevezte ki polgármesterré, míg a tisztviselőknek „felelősség terhe alatt” helyükön kellett maradniuk. (A január folyamán eltávolított köztisztviselők egyébként Budapestről még megkapták három havi illetményüket, majd júniusban még küldtek 6 000 000 Koronát, de ezt a küldeményt a román katonai parancsnokság lefoglalta.)

---

48 Márki december 30-án azt írja, hogy a januári fizetését már december végén kézhez kapta és a következő két hónap utalványait is.

49 *Nyékhegyi*, 2003. 62.

50 BML, MS, 1919. január 18.

A magyar egyetem fölött 1919 elejétől kezdtek gyülekezni a viharfelhők,⁵¹ de az év elején még nem alakult ki egy egységes román álláspont az intézménnyel kapcsolatban. Nicolae Iorga történész, a 19. század végi, 20. század eleji román nacionalizmus legnagyobb hatású képviselője lapjában, a *Neamul Românesc*-ben azt hangoztatta, hogy „a kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell maradni.”⁵² (A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, ezt nem holmi „magyarbarátság” okán hangoztatta, hanem azért, mert úgy vélte, hogy az országban még nincs elég olyan kaliberű egyetemi tanár, tudós, akikkel be lehetne tölteni a megüresedett katedrákat.) Valeriu Branișteinek, a Consiliul Dirigent márciusban kinevezett új vallás- és közoktatásügyi reszortfőnökének szintén az volt kezdetben a véleménye, hogy *egyelőre* magyar kézen kell hagyni az egyetemet és csak fokozatosan, két-három évtized múlva lehet átvenni. A véleményét azonban – a megrögzötten magyarelles⁵³ Onisifor Ghibunak, a reszort felsőoktatási igazgatósága vezetőjének a kitartó agitálására – lassan megváltoztatta. Ő volt az, aki kezdettől fogva – mondhatni fanatikus kitarással – a *magyar egyetem fölszámolásán* munkálkodott, és képes volt a politikai vezetők ingadozó részét is maga mellé állítani. (Bizonyos része volt abban is, hogy február 3-án a román tanárok brassói értekezlete a kolozsvári egyetemet a románok számára követelte, gyűjteményeit, laboratóriumait azonnal leltározni kívánta.⁵⁴) A végén nem csak Braniște, hanem maga Maniu is magáévá tette Ghibu elképzelését, melyet külön e célra készült emlékirataiban jó néhányszor ismertetett. „Fáradhatatlan igazgatója következtében a románság e vezetői – írja Bíró Sándor történész, a korszak kiváló ismerője – csakhamar sutba dobták a gyulafehérvári határozatokat és Ghibunak szabadkezet adtak a kérdés megoldására.”⁵⁵

Az oktatás minden nehézség ellenére az év elején mégis megkezdődött. Január 29-én a szebeni „kormány” nevében Emil Hațieganu engedélyezte,

51 A kolozsvári *Ujság* február 19-i száma elhíresztelte, hogy Goldiş rendeletére az egyetemet március 20-ig bezárják. Csakhamar kitűnt, hogy a hír nem igaz.

52 Idézi: *Bíró*, 1941. 307.

53 A masszív hungarofóbia, az izzó magyargyűlölet minden későbbi munkájában tetten érhető – sőt, ő még büszkén hangoztatta is magyarellenességét. Lásd pl. az *Universitatea din Cluj și institutele ei de educație. Memoriu înaintat M. S. Regele Ferdinand I.* (Kolozsvár, 1922.) és az *Universitatea Daciei Superioare* (Kolozsvár, 1929.) című munkáit.

54 *Márki*, 1922. 115. (A január 19. és 21. között Nagyszebenben tartott pedagóguskongresszuson még olyan határozatot hoztak, hogy Kolozsvár székhellyel *alapítani* kell egy román egyetemet és egy politechnikát. Ekkor szó sem volt arról, hogy a működő magyar egyetemet kellene kisajátítani. Lásd *Galea*, 1997. 205–207.)

55 *Bíró*, 1941. 309.

hogy a „meg nem szállt területekről” származó, vizsgázni kívánó hallgatók – az első évek kivételével – Kolozsvárra jöjjenek. A rendben lezajlott vizsgáztatások után, február 17-én megkezdődött a második félév. Vasile Goldiș, a Brătianu-kormány (Erdélyt képviselő) tárcanélküli minisztere a félév megnyitását 20-án a közlekedési és élelmezési nehézségekre hivatkozva március 28-ára halasztotta, ám ezt az egyetemi tanács nem hajtotta végre, mivel a félév három nappal korábban már megkezdődött. A rendkívüli körülmények ellenére február 18-ig 1280-an iratkoztak be, majd a diáklétszám március közepére 2300-ra nőtt.⁵⁶ (A hallgatók több mint 80 %-a még mindig magyar volt.)

Ez a nagy létszámú hallgatóság azonban hihetetlenül rossz körülmények között tengődött, az állami segítség hiánya miatt a *diáknyomor* általánossá vált. Ez nem csak az általános romlásnak tudható be, hanem részben a román hatóságok viselkedésének is: az ifjúságot ugyanis – miként azt az események egyik szemtanúja, Szádeczky(-Kardoss) Lajos 1921-ben a budapesti nemzetgyűlésben elhangzott felszólalásában mondta – „minden kigondolható ürügyek alatt zaklatták, üldözték, a szüleikkel való érintkezéstől, levélváltástól, pénzküldeményektől elzárták és valósággal kiéheztetni törekedtek. És bár az ifjúság minden provokációtól tartózkodott, őket minden ok nélkül összefogdosták, véresre verték, megbotozták.”⁵⁷ (A diákok megsegítésére széleskörű gyűjtést rendeztek a városban, aminek eredményeként egy hónap alatt mintegy 100 000 korona gyűlt össze.⁵⁸)

A – részben mesterségesen előidézett – nyomor miatt a kolozsvári román hatóságok 167 egyetemi hallgatónak engedélyezték a hazautazásukat – de csak azzal a feltétellel, hogy *a városba vissza többé nem jönnek*. Ezeknek a hallgatóknak nagy része előbb-utóbb *Szegeden* kötött ki⁵⁹ – ők képezték az elüldözött, majd 1921-ben Szegeden otthonra lelt egyetem hallgatóinak törzsállományát. („Jönnek állandóan a menekülő magyar testvérek Erdély felől is a városba és hozzák a rémségek hírért. Tudósítanak

56 BML, MS, 1919. február 19. és március 11. Márki az egyetem történeti dolgozatában már 2570-en beiratkozottról írt.

57 *Nemzetgyűlési napló*, XI. köt., 21. (Szádeczky Lajos a nevért hol így, hol Szádeczky-Kardoss-ként írta.)

58 Segítenek a kolozsvári diáknyomoron. In: *Keleti Újság*, 1919. február 13. (Schneller István rektor utólag azt állította, hogy közel 300 000 koronát oszthatott ki a diákjai között.)

59 Vitéz Nagy Iván szerint az erdélyi menekült ifjúság „Budapest helyett, ahol akkoriban a vörös terror dühöngött, a francia megszállás alatt mégis szabadabban lélekző Szeged városában keresett menedéket.” *Nagy*, 1941. 334.

arról is, hogy az egyetem napjai Kolozsváron meg vannak számlálva.” – írta tíz évvel később a szegedi szemtanú, Gál Ferenc.⁶⁰⁾

Annak ellenére, hogy Berthelot, Pathé és Civieux francia tábornokok külön-külön kijelentették, hogy a románok az egyetemet nem vehetik el, április 7-én Poruțiu prefektus bizalmasan arról értesítette a rektort, hogy a Consiliul Dirigent március 10-i 2113. sz. rendeletével, az egyetemet *román hatóság veszi át*. Egyben tájékoztatta Schneller Istvánt, hogy a tanároknak egy héten belül nyilatkozniuk kell: leteszik-e a hűségesküt a királyra. Ha igen, tovább taníthatnak, de vállalniuk kell, hogy két év múlva *románul folytatják az előadásokat*. Ha az esküt megtagadják, június végén minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik. (A hűségeskü szövege feltehetően így szólt: „Én, N. N. hűséget esküszöm I. Ferdinánd román királynak s a Consiliul Dirigentnek, hogy az ország törvényeit és rendeleteit megtartom, feletteseimnek engedelmeskedem, hivatali kötelességeimnek pontosan és lelkiismeretesen teszek eleget, az ország, s a polgárok javát előmozdítom, s a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítjen.”⁶¹⁾

Az egyetemi tanács csupán április 16-án foglalkozott a hűségeskü kérdésével, és elutasította azt. Ekkor azonban már javában folyt a leendő román tanárok kijelölése – sejteni lehetett, hogy csak idő kérdése, meddig túrik meg az egyetemen a magyar professzorokat, akiknek nagy része egyébként úgy gondolta, hogy a románok biztos megvárják a szemeszter végét és a tanév lezárását,⁶²⁾ tehát az oktatás folyt tovább a rendes mederben. Az egyetemi tanács még azt is elhatározta, hogy az 1918. évi 95957. számú miniszteri rendelet értelmében nyáron pótszemesztert tart. Ez ellen a Consiliul Dirigent nem emelt kifogást.

Május 9-én és 10-én a karok megválasztották a következő tanév dékánjait, 11-én pedig a rektort, Kolosváry Bálint személyében. (Ő az 1918/19-es tanévben a jogi kar prodékánja volt.) A jogi- és államtudományi kar dékánja Menyhárt Gáspár, a bölcsész-, nyelv- és történettudományi Márki Sándor, az orvosie dr. Jakabházy Zsigmond, a matematikai és természettudományi pedig Szádeczky Gyula lett.

60 Gál, 1929. 105.

61 Mikes, 1931/1996. 210. (Ez az eskü-szöveg még február 16-i keltezésű, és a magyar állami iskolák tanárai számára készült. Valószínűleg ehhez hasonló szöveget kellett volna aláírniuk az egyetemi tanároknak is.)

62 „Mi, a kolozsvári egyetem historikusai, a jövő esztendőben már átadhatjuk helyünket *Dragomir* és *Lupas* szebeni középisk. tanároknak; állítólag ez a kettő van kijelölve egyéb x-ek és y-ok mellett.” – írja Márki. BML, MS, 1919. április 22.

Még az előző napon, tehát 10-én Poruțiu prefektus átküldte Schneller István rektorhoz Valeriu Braniște vallás- és közoktatásügyi reszortfőnök május 8-i, 4335/919. számú rendeletét, mely a március 10-i 2113. sz. dekrétumra hivatkozva értesíti, hogy az összes rendes és rendkívüli tanárok azonnal letehetik I. Ferdinánd román királyra a *hűségesküt*. (Bíró Sándor szerint a rendeletet Ghibu szövegezte meg.) Az eskü megtagadása „egyenlőnek fog tekinteni az összes eddig élvezett jogokról való lemondással” és a Kormányzó Tanács ezen tanárokkal szemben mindennemű kötelezettségtől mentesnek tekinti magát.⁶³ Ellenben, hogy a közoktatás ügye ne károsodjék, Braniște „nagylelkűen” megengedte, hogy a nyári pótszemesztert szeptember végéig megtarthassák, de „magától érthető módon” az általuk szervezendő ellenőrzés mellett. A prefektus átiratában kérte a rektort, hogy a rendeletet azonnal közölje a tanárokkal, s május 12-én délelőtt fél 11-re hívja össze őket az egyetem aulájában, ahol letehetik az esküt.

A tanári kar a magyar államra tett hűségesküjéhez töretlenül ragaszkodott. Álláspontja⁶⁴ szerint, mivel a békekonferencia Magyarország sorsáról még nem határozott, s így a terület hovatartozása sincs eldöntve, a Consiliul Dirigentnek *nincs joga* sem a hűségeskü megkövetelésére, sem az egyetem átvételére. A nemzetközileg elfogadott, s Romániára nézve is kötelező 1907. évi hágai konvenció 43. cikke kimondja, hogy a megszállott területen a régi jog alapján kinevezett vagy választott funkcionáriusok hivatalukban meghagyandók. A hágai egyezmény 45. cikke külön is tiltja, hogy a megszállott terület lakóit hűségeskü letételére kötelezzék. Végül – s az egyetem szempontjából ez a legfontosabb – a konvenció 51. pontja megállapítja, hogy „az oktatás és tudomány számára rendelt intézmények tulajdona, ha államiak is ezen intézmények, magántulajdon gyanánt kezelendők”, és mint magánvagyonok, sérthetetlenek, rendeltetésükben nem megváltoztathatók, s beavatkozásnak vezetésükben semmiképp nincs helye. Ezért a tudománykarok nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai egyértelműen azt nyilatkozták, hogy „a kívánt hűségesküt nem teszik le.”⁶⁵

Ghibu természetesen pont erre számított. A nyilatkozat elküldése után alig fél órával (!) – miközben folytak az előadások – három szakasz gyalogság vette körül az egyetemet. („Délben előadásra-menet, az

63 Közli Vincze, 2006. 232–237.

64 I. m., 138–141.

65 I. m., 137–138. (Külön álláspontot képviselt Moldovan Grigore/Gergely, a román nyelv és irodalom ny. r. tanára, aki „román voltára hivatkozva kijelentette, hogy az esküt úgy teszi le, ha Erdélyt valóban Romániához csatolják, de most nem erről van szó” – olvashatjuk Márki május 11-i naplójegyzetében.)

egyetemnek mind a négy frontján szuronyos bakákat találtam, hogy *a rectori és dékáni hivatalok nyugodt átadását biztosítsák.*” – írta naplójába Márki.⁶⁶) Az egyetem központi épületében megjelent az előző nap kinevezett román bizottság, (pár középiskolai tanár és a Ferencz József Tudományegyetem segédszemélyzetének néhány román tagja, valamint Nicolae Drăganu, a nemrég kinevezett magántanár) valamint Ghibu, Poruțiu és Ioan Vasiliu őrnagy. A prefektus kijelentette, hogy mivel a tanárok az esküt megtagadták, a Consiliul Dirigentnek éppen aznap (!), május 12-én kelt 4336/1919 számú rendelete alapján „a magyar egyetemet átveszi”.⁶⁷ Az idős Schneller rektor közbeszólására kijelentette, hogy ehhez karhatalommal is rendelkezik. Ennek jeléül Vasiliu őrnagy a vonakodó rektor vállára helyezte a kezét. A tanároknak minden munkájukat abba kellett hagyni, kivéve az aznapra már kitűzött doktoravatást, melyet zsúfolt teremben tartottak meg.

A legtöbb tanár el sem búcsúzható tanítványaitól. Kolosváry Bálint ellen – mivel beszédet intézett a hallgatósághoz – „államellenes izgatás” címén bírósági eljárás indult. (Az izgatást oly formában követte el, hogy a jövőjük miatt aggódó szigorlatozókat azzal igyekezett megnyugtatni, miszerint „mindez csak átmeneti állapot, a békével együtt a helyzetök is tisztázódik” – írta Márki a naplójában.⁶⁸) A rektort végül 1920 márciusában felmentették. (Egy évvel később Maniu Kolosváry Bálint rektornak „sajnálátát fejezte ki” a történetek felett, s azzal a „kényszerítő helyzettel” indokolta az akkori hatóságok eljárását, hogy „az egyetem tanárai, *mint valami sztrájkoló munkások önként kivonultak* az egyetemről, hivatalaikat s a rájuk bízott intézeteket egyszerűen cserbenhagyva. Így a kormányzótanács kénytelen volt az év lezárása előtt az egyetem helyiségeit lepecsételni, és az egyetem továbbműködését új tanárok kinevezésével a mint lehetett újra felvételni.”)⁶⁹

66 Közli Vincze, 2006. 143. (Márki lélekben már felkészülhetett erre a pillanatra, ugyanis aznap a naplójában többet foglalkozott a Károlyi Sándor-kormány aradi megalakításával, mint az egyetem elvételével...)

67 Vincze, 2006. 142. Azt, hogy ez az egész egyelőre megrendezett színjáték volt, az is valószínűsíthető, hogy a bukaresti *Dacia* előre tudta a végeredményt, ugyanis a május 12-i száma megírta, hogy az előadás nyelve már ősztől fogva román lesz és a Bukarestben és Iași-ban tanuló erdélyi román ifjúnak erkölcsi kötelességévé teszik, hogy ide iratkozzanak be s Kolozsvárt „az erdélyi román kultúra középpontjává” tegyék.

68 BML, MS, 1921. március 12.

69 CsML FJTE, VIII. 1. fond, 7. doboz, XIX-1920/21. e.t.sz. (Maniutól nem állt távol az események utólagos megszépítése. Egy budapesti interjúban azt állította, hogy az eskü letétele nélkül is maradhattak volna a tanárok az egyetemen, de inkább távoztak. Erre a hazugságra kénytelenek voltak a még Kolozsváron lévő professzorok reagálni, tiltakozván

Május 13-án délfelé „román zászló alatt, néhány szuronyos katona során át mentem be az egyetemre – írta Márki Sándor a naplójában –, a seminarium átadása végett.”⁷⁰ A román megbízottak előtt megkezdődött a szemináriumok és tudományos gyűjtemények átadása-átvétele. Ez *egyforma forгатókönyv* szerint zajlott le mindenütt. Például Márkinak Paul Roşca nagyszebeni szemináriumi tanár a Consiliul Dirigent előző nap kelt, 4336/1919. számú rendeletére hivatkozva kijelentette, hogy a magyar állam tulajdonában lévő szemináriumot felszerelésével együtt, leltár mellett, átveszik a román állam birtokába. Márki ugyan tiltakozott, de a *szimbolikus erőszak* hatására engedni kényszerült.

A professzorok, akik többek között az egzisztenciájukat, és a tanulók, akik félévi munkájuk eredményét veszítették el, csöndesen oszlottak szét. Az előadások, tekintettel a pótszemeszterre, a szokottnál valamivel előbb, három nap múlva, úgylis véget értek volna. A tanárok a leckekönyvekben igazolhatták ugyan az előadások látogatását, de a hitelesítést román nyelven, román pecséttel a rektor és a dékánok helyettesítésére az egyetemi törvények értelmében teljesen illetéktelen román „hivatalnokok” végezték volna, mire – mint Márki fogalmazott – „kevesen vágyakoznak”.

Az idős történész (és nyilván a többi kollégája) értetlenkedett, hogy miért nem voltak képesek a románok még egy hetet várni, hogy legalább a hallgatók félévét lezárhassák? Alapos okunk van arra, hogy azt feltételezzük: ez is *tudatos* lépés volt (nem lehetetlen, hogy Ghibu volt az ötlet szülőatyja). Ezáltal ugyanis arra lehetett kényszeríteni a diákokat, hogy hagyják el Kolozsvárt és máshol próbálják befejezni a tanévet. Ezt a gyanúkat támasztja alá Márki egyik megjegyzése is a naplójában: „Drăgan, a rectori ügyek vezetője azt tanácsolja a hallgatóknak, hogy elmaradt vizsgáikat a *debreczeni egyetemen* tegyék le...”⁷¹

Az eskü letételét ekkor csak a nyilvános rendes és rendkívüli tanároktól követelték meg, a tudományos segédszemélyzet (adjunktusok, tanársegédek, gyakornokok) majd' fél éves haladékot kapott: őket csak október közepén szólították föl az eskü letételére. Most munkájuk folytatására kötelezték (ez főleg a klinikák esetében⁷² érthető, hisz' nélkülük maga a gyógyítás vált volna

Maniu állításai miatt. Karhatalommal távolították el a kolozsvári egyetem tanárait. In: *8 Órai Újság*, 1920. január 3.

70 Vincze, 2007. 144.

71 BML, MS, 1919. május 15.

72 Sajtóértesülés szerint a klinikák és orvostani intézetek vezetőinek megengedték, hogy bejárhassanak a volt munkahelyeikre és *mint magánemberek* folytassák a gyógyító-tudományos munkásságukat – ám az érintettek nem kívántak élni a „nagylelkű” ajánlattal.

lehetetlenné) és szigorúan megfenyegették, hogy amennyiben nem engedelmessé válnak, családjukkal együtt 24 órán belül a Tisza nyugati oldalára (a Tanácsköztársaság területére) száműzik őket.

Fölvetődik a kérdés: nem lett volna-e „bölcsebb”, ha a tanárok leteszik a hűségesküt? (Később, szükség esetén lehetett volna arra hivatkozni, hogy kényszerhelyzetben cselekedtek.) Szerintünk az egyetemet *előbb-utóbb mindenképp elvették* volna akkor is, ha a tanárok fölesküsznek a királyra. Ghibu még márciusban a bukaresti *Dacia* újságírójának kijelentette, hogy „bármilyen történik, a kolozsvári egyetemet át fogjuk venni, és el fogjuk románosítani”.⁷³ Ne feledjük el, hogy hiába tették le a hűségesküt 1921 márciusában az egyházfők, mégis számos egyházi ingatlan koboztak el – a hatályos román jogszabályok szerint is törvénytelenül – a hatóságok. A hűségesküt letett magyar köztisztviselők, postások, vasutasok is előbb-utóbb elvesztették az állásukat.⁷⁴

A PROFESSZOROK EGY RÉSZÉNEK KIŰZÉSE KOLOZSVÁRRÓL

1919. május 12. után tehát a kolozsvári magyar egyetem csak *virtuálisan* létezett: a tanári kart és a hallgatóságot kiűzték az épületekből. Nagy volt a bizonytalanság, senki sem tudta, hogy mit hoz a holnap. A román megszállók egyre brutálisabban viselkedtek a magyar lakossággal. Mindennaposak voltak a botozások, törvénytelen kitoloncolások, koncepciós perek, majd *a tömeges kilakoltatások*.

A „hétköznapi terror”-ról – a magyar lapok szigorú cenzúrázása miatt – a szemtanúk egykorú feljegyzései, beszámolóí tudósítanak a leghitelesebben.⁷⁵ Márki Sándor, az egyetem professzora például ezt írja 1919. július 7-én a naplójába: „A magyar ruha viselése miatt tegnap 12 (mások szerint pláne 50) úrnőt letartóztattak, egyet hír szerint meg is pofoztak. Letartóztatták Barabás

73 Idézi *Bíró*, 1941. 309.

74 Bővebben lásd: *Bíró*, 2002. 301–305. A fölesküdtött tisztviselők kálváriájáról lásd még az erdélyi menekültek szervezete, az Erdélyi Otthon Önképző- és Segélyzőegyesület lapja, az *Erdélyi Hírek* 1920. december 5-i, 44. számában megjelent „Becsapták az esküre jelentkező tisztviselőket” című beszámolót.

75 Mikes Imre erről egy korabeli naplófeljegyzés alapján számol be: *Mikes*, 1931/1996. 202–203. A korrupcióra és az önkényeskedésekre lásd még az Erdélyi Magyar-Székely Szövetség hivatalos közlönyének, a *Keletmagyarországnak* az 1921. január 1-i számában olvasható beszámolót: „Egy oláh lakáskormánybiztosság rémségeiből”.

Samu ref. papot és kántorát is mindjárt a Magyar utcai templomban tartott istentisztelet után, a hol a Szózatot énekelték.”

A kilakoltatások törvényi alapját a Consiliul Dirigent július 19-i, 8272/919. sz. rendelete teremtette meg, amely az „idegenek” nyilvántartásáról és ellenőrzéséről szólt. E rendelet értelmében mindenkit „idegennek” nyilvánítottak, aki a) nem a jelenlegi lakhelyén született, vagy 1914. augusztus 1. után szerzett illetékességet, b) az az esküt nem tett tisztviselő, aki nem bírt „illetékességgel” az adott lakhelyen. Július 15-én megjelent a 8300/919. sz. belügyi rendelet, mely felállította a Repatriáló Hivatalt: ez engedélyezhette a repatriálást.⁷⁶ Ezek után, augusztus 20-án megkezdte működését – az egyetem korábbi diákjának – Ioan Boeriunak vezetésével a kolozsvári *kitelepítő kormánybiztosság*. Ettől kezdve a szórványos *kiutasítások* tömegessé váltak. Mindezzel az volt a céljuk a román hatóságoknak, hogy erőszakosan megváltoztassák Kolozsvár (illetve az egész megszállt terület) etnikai arculatát, vagyis *románosítsák* a területet.

A Consiliul Dirigent jogszabályára hivatkozva azokat a professzorokat és egyetemi alkalmazottakat, akik a megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30. után kerültek Kolozsvárra, mint „idegeneket”, sorra kiutasították. Ugyancsak kiutasították azokat a közalkalmazottakat is, akik szolgálati lakásban laktak, de az eskü le nem tétele miatt állásukat veszítették. (Az egyik egyetemi gondnokot még augusztus 28-án utasították ki az alábbi indoklással: „Minthogy Ön az 1914. évi június 30. után költözött be Cluj-ba (Kolozsvárra), a nagyszebeni román Kormányzótanács 8272-1919. sz. rendelete alapján meghagyom, hogy ezen meghagyás kezéhez való vételétől számított 10 nap alatt vagyis 1919. évi szeptember hó 10-én déli 12 óráig e város területéről illetőségi helyére távozzék el ... szobából álló lakását bocsássa a városi lakáshivatal rendelkezésére. Ellenkező esetben karhatalommal lesz eltávolítva. Meghagyás ellen jogorvoslatnak nincsen helye.”⁷⁷)

A kiutasítások sora azzal vette kezdetét, hogy augusztus 20-án jelentkezni kellett Boeriu „szállásügyi kormánybiztos”-nál, aki regisztrálta az esküt nem tett tisztviselőket, és azzal bocsátotta őket útnak, hogy „ezentúl majdnem minden nap indul vonat, s a személy- és poggyász-

76 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), K 26 fond, 1239. csomó, XXXIX. tétel, 9967. alapsz. (A Bocskay Szövetség összeállítása: „A román állam kiküldöttjei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések”.)

77 CsML, VIII. 1. fond, 7. doboz, XI-1919/920 e.t.sz.

szállítást ingyen történik” – írta Márki a naplójában.⁷⁸ „Korra, nemre, egyéni minőségre való tekintet nélkül, könyörtelenül üzetnek ki tűzhelyeikről mindazok, akiket az egyes közegek elfogult vagy alapjában véve csekély belátással bíró megtéltése idegeneknek minősít. Itt kell hagyniok házukat, bútorukat, egy igénytelen, de becsületes élet szorgalmával megszerzett és nagy nélkülözések árán megtartott szerzemény utolsó roncsait, s neki kell indulniok a teljes bizonytalanságnak egy különben is ínséges esztendő fenyegető árnyékai között. Miután a rendelet, méginkább a végrehajtási eljárás olyan határok között mozog, hogy az erdélyi magyarság legnagyobb része fölött ott sötétlik a kiűzetés lehetősége, ha nem a megszállott területről, úgy abból a községből, ahol egzisztenciája gyökerezik, mindenki kínos rettegésben él, és senki sem képes a jövő télre a házát berendezni, gyermekeit elhelyezni és ezerféleképpen fenyegetett megélhetését biztosítani. Ha pedig a kiutasítás úgy fog megtörténni, mint az előkészületek mutatják, nemsokára olyan jeleneteknek leszünk tanúi, minőknek a művelt világ[on] az oroszországi deportációk óta hírért sem hallották.” – írták az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői 1919. augusztus 28-án Maniunak. Beadványukban nyomatékosan kérték, hogy a Consiliul Dirigent vezetője vessen véget ennek a „minden emberi érzést megtagadó eljárásnak” és tiltsa be a magyar lakosság kiutasítását. Emlékeztettek a gyulafehérvári nemzetgyűlésen elhangzott ígéretekre, és figyelmeztették a román politikust az erkölcsi felelősségére – mindhiába. Az események menetén nem tudtak változtatni, a – mai kifejezéssel élve – *etnikai tisztogatás* jellegét öltő eljárást nem függesztették fel.⁷⁹

Augusztus utolsó napján a professzorok közül azokat, akiknek valamelyik egyetemi intézetben volt a szolgálati lakásuk, felszólították, hogy költözzenek ki, (például Fabinyi Rudolfnak a Vegytani, Rigler Gusztávot a Közegészségtani Intézet épületéből kellett távoznia), bár aztán kaptak néhány hét haladékot. (Eközben a budapesti Közoktatásügyi Minisztériumban úgy tudták, hogy szeptember 10-ével kiutasították az összes tanárt, emiatt Tóth Lajos oktatásügyi helyettes államtitkár augusztus 29-én tiltakozott a Consiliul Dirigentnél és kérte a kiutasítások tanév végéig való *felfüggesztését*. A tiltakozást azonban Kolosváry Bálint rektor, akinek – a küldönc „indolentiája” folytán – a kezébe került, visszatartotta, nyilván

78 BML, MS, 1920. augusztus 20.

79 EREL, a felekezeti értekezletek anyaga, Nagy Károly, Mailáth Gusztáv Károly és Ferencz József püspökök levele Iuliu Maniuhoz, 2539-1919. iktsz.

azért, mert ellenezte azt, hogy a budapesti kormány felveszi a kapcsolatot az általa illegitimnek tekintett Kormányzótanáccsal.)⁸⁰

A kiutasítások szeptember második felében kezdődtek el: az elsők között Haar Alfréd, Riesz Frigyes és Pogány Béla professzorok voltak. Erről az alábbiakat írta Márki szeptember 29-én a naplójába: „Haar kollégámat másokkal együtt bútorostúl kitették az utcára, hogy helyet adjanak a pályaudvaron gyerekekkel, bútorokkal várakozó s iderendelt egyetemi tanároknak s tisztviselőknek.” Két nappal később pedig: „Az evacuálás örületesen folyik tovább. Reggel teherautóval katonákat küldenek a proscibálnak lakására s estére már cók-mókostúl utaznia kell. Mintha az intelligentiának üzentek volna hadat s egy kanál vízben akarnák megfojtani a magyarságot.”

A jogszabály által érintett professzorok hamarosan kötelesek voltak távozni a városból. Amint megkapták a felszólítást, pár napon belül értékesíteni kellett az ingóságok egy részét, majd vagonokat kellett szerezni. (Egyesek – például Schneller István – a túlbuzgó cenzúra, vagy anyagi okok miatt még a könyveiket, kézírataikat sem vihették magukkal.) A legnehezebb helyzetben a kisgyermekes családok voltak.⁸¹ Akadtak olyan „szerencsések” is, akiket nem szólítottak fel az azonnali távozásra – csak éppen olyan körülményeket teremtettek számukra (bútorostól kidobták a lakásukból), amely miatt mégis amellet döntöttek. (Többek között így volt kénytelen „önként” elmenni Csengeri János és Schneller István prorektor.)⁸² Márki Sándor úgy tudta, hogy „a rendőrség kezében fekete könyv van, a mely a chauvinista magyarokról tartalmaz följegyzéseket. Menyhárt Gáspár ezért nem kapott engedélyt maradásra.”⁸³ Voltak, akik – átmenetinek bizonyuló – haladékot kaptak. Az idős Lukáts Adolf – Márki tudomása szerint – 1920 tavaszáig maradhatott volna, de december közepén mégis csak mennie kellett. A két Szádeczkyt, Lajost a történezszt, és Gyulát, a geológust ugyancsak azzal áltatták egy ideig, hogy maradhatnak, végül a történezsztnek mennie kellett.

80 CsML, FJTE, VIII. 1. fond, 7. doboz, V-1920/21. e.t.sz.

81 „Schmidt kollégáék is csomagolnak; 17-én költöznek el a városból, 3 kedves kis gyermekökkel, a kik közül a legkisebb most 39°-os lázzal nyüglődik édesanyja ölében. Eladják bútoraikat, könyveiket, hogy könnyebben mozoghassanak; az új kultura feleslegessé teszi a könyveket.” – írja Márki október 14-én.

82 A megszállók által kinevezett hatóság roppant „leleményesnek” bizonyult a tekintetben, hogy miként bírják távozásra a professzorokat: például Dézsi Lajos irodalomtörténezszt családotól kitették Kolozsvár határába, egy brétfüi szoba-konyhás lakásba.

83 BML, MS, 1919. november 2.

November 8-ig 14 professzor kényszerült elmenni, majd az év végéig még 5-en hagyták el Kolozsvárt. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar tanárai közül Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller István prorektort, a jog- és államtudományi kar tanárai közül Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárt Gáspár dékánt, a matematika- és természettudományi karról Györffy Istvánt, Haar Alfrédot, Pogány Bélát, Fabinyi Rudolfot⁸⁴ és Riesz Frigyeset, az orvostudományi karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot utasították ki a városból. Miután véglegessé vált a békeszerződés aláírásával, hogy – legalábbis egy ideig – a Ferenc József Tudományegyetem nem térhet vissza Kolozsvárra, a még ott maradt tanárok közül is többen elindultak volna Magyarországra, de egyesek esetében a rendőri felügyelet, mások az ingatlanuk értékesítésének nehézségei és a kiköltözés nagy költségei, valamint a fővárosi lakáshelyzet problémái miatt, mégis csak a városban maradtak.)

Ami az intézmény még megmaradt magyar személyzetének sorsát illeti, a romanizált egyetemet pár héten belül „megtisztították” a magyaroktól: a tudományos segédszemélyzet számára október 5-i határidővel pályázatot írtak ki, mivel pedig a pályázat feltétele a *hűségeskü letétele* volt, melyre a magyarok közül akkor szinte *senki sem volt hajlandó*, október 15-én valamennyiüket *elbocsátották*. (A gyógyítás azonban igencsak megsínylette, hogy a kirúgott magyarok helyett olyan megbízhatónak minősített románokat állítottak munkába, akiket „hadi gyorstalpalón” képeztek ki, vagy még egyetemi tanulmányaikat be sem fejezett, „félkész” orvosok voltak. Emiatt a szülészeti és nőgyógyászati klinikákon az első napokban kénytelenek voltak visszahívni az eltávolított magyarokat...) Felhívjuk ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a hűségeskü letétele ügyében az egyetemi tanács – miután itt komoly egzisztenciális kérdések is szerepet játszottak – mindenkinek *saját belátására* bízta a kérdés eldöntését, csak hogy a románok egyáltalán nem voltak érdekeltek abban, hogy minél több magyar egyetemi alkalmazott felesküdjön és helyben maradjon. „Az altisztek és munkások, ha felesküsznek, egyelőre maradhatnak, de Roșca bk. dékáni ügyvezető már ma megmutogatta 10 román parasztnak, hogy mely helyiségekben lesz helyük – írja Márki Sándor a naplójában⁸⁵ – s a magyaroknak megmondta, hogy jobb, ha fel sem esküsznek, legalább románokkal pótolhatják őket. Kari gépiró kisasszonyunkat kiutasították, s

84 Fabinyi – feltehetően a száműzetés okozta lelki megrázkódtatás és a költözéssel járó fizikai megpróbáltatások hatására – 1920. március 7-én, 71 éves korában elhunyt Budapesten.

85 Közli *Vincze*, 2006. 147.

holnap kiköltöztetik. Ezek a szegény emberek el vannak szánva, hogy nem teszik le az esküt, inkább napszámosoknak mennek; s ha az egyetemet más városba teszik át, velünk jönnek. Tiszteljétek a közkatonákat: nagyobbak ők, mint a hadvezérek.” (Ennek kapcsán jegyezzük meg, Schneller István prorektor már szeptember végén foglalkozott azzal a gondolattal, hogy ha a románok megnyitják a tanévet az elkobzott egyetemen, akkor *ki kell vándorolni* és tiltakozásul egy másik városban kell tovább folytatni az oktatást. „Hiszen a bolognaiak, sőt a párisiak is vándoroltak így az egyetemmel, sőt, nálunk is főiskolájukkal a sárospatakiak, enyediék.” – indokolta meg az elképzelését Márkinak.)⁸⁶

Ami a Schneller által emlegetett román tanévnyitót illeti, az is hamarosan bekövetkezett. Márki szerint szeptember 11-én és 22-én összesen 75 román tanárt és egyéb oktatót neveztek ki az akkor már hivatalosan Clujnak nevezett Kolozsvárra.⁸⁷ „Az új román egyetem megszervezése lázas sietséggel történt. – írja Kolosváry Bálint, az épületéből kiűzött rektor 1920 októberében – Tanárai nagyrésztben az erdélyi románság egyetemi niveaura még nem emelkedett litteratus köreiből nevezettek ki az alaki képzésre vonatkozó legminimálisabb, és általában szokások, előfeltételek mellőzésével. A régi román királyságból kinevezett vagy eddigi katedráik mellett a clujra is áthelyezett tanárok szerepe jobbára papíron maradt, s azok helyeiket csak névleg, de nem valóban tartják betöltve.”⁸⁸

A kolozsvári magyar egyetem történetének első szakasza október 1-én zárult le, mikor a 4031. sz. dekrétummal megalapították az *Universitatea din Cluj*-ra keresztelt új intézményt. (A neve később *Universitatea Regele Ferdinand din Cluj* lett.) A hónap végén, 29-én sor került a négy tudománykari dékán megválasztására, másnap megalakult az egyetemi tanács, november 3-án pedig (mintegy 1800–2000 tanulóval⁸⁹) megkezdték az 1919/20-as tanévet. A magyar források szerint a diákok nagy részét magas ösztöndíjakkal a *Regátból* és *Besszarábiából* „*toborozták*”, akik csak ún. „propagandahallgatók” voltak.

86 BML, MS, 1919. szeptember 23.

87 Márki, 1922. 124.

88 CsML, VIII. 1. fond, 7. doboz, V-1920/21. e.t.sz., 15–16. A román egyetem szervezésére lásd még: *Bíró*, 1941. 312–314.

89 Az egyetemi hallgatókra vonatkozóan a különböző forrásokban eltérő számokat találni. Az első román rektor jelentésében 1871 főről ír (*Raportul rectorului Sextil Pușcariu...*, 1921. 15.). Kolosváry Bálint egy december 15-i felterjesztésében ettől némileg eltérő adatot közöl: eszerint összesen 1813-an vannak. Kolosváry adatai szerint az összes diák közül mindössze 37 magyar anyanyelvű keresztény és 222 magyar anyanyelvű izraelita volt. (A Pușcariu-féle jelentésben 281 zsidó és 77 magyar nemzetiségű olvasható.)

Ennek azonban ellentmond a közzétett hivatalos román statisztika: eszerint a Regátból, Bukovinából, Dobrudzsából és Besszarábiából csak 137-en származtak. Ami pedig a vallási összetételt illeti, Kolosváry Bálint egyik feliratában arról tájékoztatta Huszár Károly vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy az október végéig beiratkozottak között „feltűnő számban vannak Bpestről. beírott zsidó vallású hallgatók,”⁹⁰ akiknek nagy része a Kun Béla-féle „kommün” elől menekült Kolozsvárra. A hivatalos román adatok azonban ezt az állítást nem támasztják alá: a második félévben 61 magyar állampolgárságú tanulója volt a román egyetemnek, összesen pedig 328 zsidó vallású.⁹¹ (Kérdés, hogy a hivatalos román statisztika a valós állapotot tükrözte-e, vagy „kozmetikázott” adatokkal van dolgunk?)

1920. február 1-jén I. Ferdinánd a külföldi egyetemek, és államok képviselőinek⁹² jelenlétében *megnyitotta* a románnak nyilvánított kolozsvári egyetemet. Kolosváry Bálint hivatalban lévő – de egyetem nélküli – rektor 1919. december 23-i levelében erről így írt Cholnoky Jenő professzornak: „Kedves barátom! A kezeim között lévő hivatalos akta másolata szerint február 1-én a kolozsvári egyetemet a bitorlók ünnepélyesen román egyetemmé fogják felavatni, a program szerint a Király és Királyné, valamint az entente diplom. képviselői az entente-államok egyetemeinek kiküldöttjei jelenlétében. Az eredetileg decz. 1-re és nemzetközi képviselők nélkül tervezett felavatás az akkori viszonyok és események hatása alatt egyszer már elmaradt.”⁹³

Bár az egyetem „románosítási ünnepségéről” a helyi magyar „intelligencia” tüntetően távol tartotta magát, egy magyar mégis „önként sietett” Kolozsvárra, hogy együtt ünnepeljen „azokkal, kik fajunk kiirtását

90 Közli Vincze, 2006. 148–150. (Schneller István szerint a Ferencz József Tudományegyetem zsidó hallgatóinak döntő része beiratkozott a román egyetemre és 1920 februárjáig csak 17-en mentek ki Budapestre.)

91 *Raportul rectorului Sextil Pușcariu...*, 1921. 15.

92 „Legfájdalmasabb feltűnést – írja Kolosváry Bálint rektor Haller István kultuszminiszternek 1920. február 6-án – az entente, sőt, a semleges államok diplom. képviselőinek megjelenése keltette.” A kolozsvári magyarság keserűségét csak fokozta, hogy a felszólaló külföldiek mennyire járatlanok a magyar történelemben. (Pl. a holland képviselő a holland egyetemek és a [már román!] kolozsvári egyetem évszázados kapcsolatairól fecsegett...) CsML, FJTE, VIII. 1. fond, 7. doboz, XLIII-1919/20 e.t.sz.

93 Az egyetemi tanácsnak az volt a véleménye, hogy a budapesti kormánynak hevesen tiltakoznia kellene, mert „az erőszakos berendezkedések és a szellemi javak lelketlen elrablásának csattanósabb példája ennél alig képzelhető el.” Kolosváry Cholnokyt arra kérte, hogy az elüldözött professzorok szervezzenek Budapesten tiltakozó akciót. CsML, FJTE, VIII. 1. fond, 7. doboz, XXXV-1919/20 e.t.sz.

nyíltan hirdetik” – írta Kolosváry a Haller István kultuszminiszternek küldött felterjesztésében.⁹⁴ A rektor Hoványi Gézára, a nagyváradi jogakadémia korábban esküt tett tanárára célzott, aki a megszállók iránti lojalitását olyképpen is kimutatta, hogy fiát kivette a magyar premontrei gimnáziumból, és a román államiba íratta át. (Magatartása miatt a nagyváradi magyarság kiközösítette maga közül.)

Nem ő volt ebben az időben az egyetlen, aki úgy gondolta, hogy a hódítókkal történő „kiegyezés” (helyesebben a behódolás) kifizetődő lehet. Kiss Géza, a debreceni tudományegyetem éppen leköszönő rektora – az egyetemi tanács tudta és felhatalmazása nélkül – egy delegáció tagjaként⁹⁵ Nagykarolyba utazott, és ott május 25-én az *egyetem képviselőjében* részt vett Ferdinánd király fogadásán, sőt, *tárgyalásokat is folytatott* bizonyos politikai tényezőkkel (hírek szerint a Consiliul Dirigent néhány tagjával). Amikor ezt az egyetemen – utólag – megtudták, vizsgálóbizottság alakult, de Kiss már nem tudták kihallgatni: családotól a megszállt Kolozsvárra menekült és „felajánlotta szolgálatait a román államnak”.⁹⁶ Azért, hogy elnyerje a megszállók kegyét, attól sem riadt vissza, hogy agitálni kezdjen az esküt nem tett kolozsvári kollégái között. „Kiss Géza debreczeni rectornak az lett volna a politikai küldetése, hogy egyetemi hallgatóink megvizsgálása érdekében minden karból legalább 5 tanárt nyerjen meg az eskü letételének; de már az első kísérletknél merev visszautasítással, majd általános bojkottal találkozott.” – írta a Ferenc József Tudományegyetem valamikori királygyűrés magántanárának akciójáról Márki Sándor a naplójába.⁹⁷ (A jutalom egyébként nem maradt el: 1919 nyarán a Consiliul Dirigent „magyarügyi” reszortfőnökévé nevezték ki, majd 1920 és 1922 között miniszteri tanácsos lett a bukaresti igazságügy-minisztérium erdélyi reszortjánál.) Az általános társadalmi bojkott a Bukarestben élő Kiss Gézával szemben – aki többször volt parlamenti képviselő vagy szenátor a

94 CsML, FJTE, VIII. 1. fond, 7. doboz, XLIII-1919/20 e.t.sz.

95 Magoss Gyula debreceni polgármestere vezette a delegációt, rajta kívül különféle helyi „notabilitások” (mint pl. Gajzágó Béla ítélőtáblai elnök, gr. Dégenfeld József református világi főgondnok, Baltazár Dezső püspök) mentek Nagykarolyba. (Kiss Gézát egyébként elkísérte Rugonfalvi Kiss István is, aki átadott a királynak egy memorandumot, melyben magyar–román perszonálunió létrehozását sürgette. Az egyetem székely származású történész professzorának akcióját azonban a Kiss Géza ügyét vizsgáló bizottság nem ítélte el, mert úgy vélték, hogy az erdélyi magyarság megmentése érdekében cselekedett.)

96 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Debreceni Tudományegyetem iratai, VIII. 7/a fond, 7. kötet, 1919. november 8-i jegyzőkönyv, és MOL, VKM K 636 fond, 125. doboz, 1922-9-69953., 146953. ikt.sz.

97 BML, MS, 1919. június 30.

kisebbségellenes Nemzeti Liberális Párt listáján – a két világháború közti korszakban mindvégig fennállt.

Visszatérve a kolozsvári professzorokra, egy részük, így *a törvényesen megválasztott egyetemi tanács* (Schneller még kiutasítása előtt, szeptember 1-én a rektor hivatalát – „birtokon kívül” – átadta az 1919/20 tanévre megválasztott rektornak, „bizalmas fegyvertársának”, Kolosváry Bálintnak⁹⁸) *tagjainak többsége Kolozsvárott maradt*, a kiutasítottak pedig prorektoruk vezetésével Budapesten gyűltek össze. Az év végén – a budapesti kormánytényezők támogatását maguk mögött bírva – úgy határoztak, hogy ideiglenesen a fővárosban tovább folytatják az oktatói-nevelői munkát, majd amilyen hamar csak lehet, Szegedre költöznek, hogy ott vészeljék át azt az átmeneti időt, amelyet a szeretett Kolozsvártól távol kell tölteni. Az 1920-ban is a Szamos partján maradt mintegy tucatnyi professzor és társaik még egy kétségbeesett kísérlettel megalapítottak egy ún. egyetemközi tanárképző intézetet, de egy év múlva a román hatóság ezt is bezáratta. Ez után tényleg nem maradt más hátra, hogy a „maradék” tanárok is Szegedre telepedjenek. Mindnyájan hitték azt, hogy előbb-utóbb visszatérhetnek Erdély fővárosába. Sajnos sokuknak nem adatott meg az, hogy ezt meg is érje...

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Ádám Magda – Ormos Mária (összeáll., szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest, 1999.

Apáthy István: Erdély az összeomlás után. In: *Új Magyar Szemle*, 1920. december, 2–3. sz., (III. köt.) 147–176.

Batthyány Tivadar: *Beszámolóm, 1-2. köt.* Budapest, é. n.

Bíró Sándor: A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. In: *Erdély magyar egyeteme*. (Szerk.: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos) Kolozsvár, 1941. 305–332.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Csíkszereda, 2002.

Bocholier, Francois: Iuliu Maniu és az impériumváltás. In: *Folyamatok a változásban. (A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.)* Budapest, 2005. 99–116.

98 MOL, VKM, K 636 fond, 32. doboz, 1919-11-466. és CsML, FJTE VIII. 1. fond, 7. doboz, II-1919/920 e.t.sz. Erről értesítették a kultuszminisztériumot is, ahonnan Imre Sándor helyettes államtitkár üzent, hogy Kolosváry Bálint tekintse magát megerősített rektornak.

Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. (A hadsereg szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásában)* Budapest, 1969.

Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. (Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig.) In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971*. Debrecen, 1972., 225–251.

Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919*. Tóthfalu, 1999.

Gál Ferenc: *Főiskolai törekvések Szegeden 1790–1922*. Szeged, 1929.

Galea, Aurel: *Formarea și activitatea Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria. (2 decembrie 1918–10 aprilie 1920)* Târgu Mureș, 1997.

Gottfried Barna: A székely hadosztály, 1918–1919. = *Székelyföld*, 2007. 2. sz. 73–103.

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935. [Reprint, 1992.]

Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918–1920*. Cluj-Napoca, 1995.

Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, 1920. [2. kiad: Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.]

Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. Budapest, 1945.

Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai I–III. In: *Korunk*, 1929. 1–3. sz., 9–16, 89–98, 171–179.

Makkai László: A kolozsvári m. kir Ferenc József-tudományegyetem története 1872–1919. In: *Erdély magyar egyeteme*. (Szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos.) Kolozsvár, 1941. 153–186.

Mariska Zoltán: Apáthy István politikai szereplése és pere. In: *Korunk*, 2006. 3. sz., 42–48.

Márki Sándor: *A m. kir Ferenc József-tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.

Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországról Nagyromániáig*. Brassó, 1931. [2. kiadás: 1996.]

Nagy Iván, vitéz: A száműzetés éve Szegeden (1920–1940). In: *Erdély magyar egyeteme*. (Szerk.: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos) Kolozsvár, 1941. 333–368.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944.

Nyékhegyi Ferenc ezredes: *A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (a páduai fegyverszünet)*. Budapest, 1922. [2. kiad.: 2003.]

- Ormos Mária: *Pádovától Trianonig*. Budapest, 1983.
- Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea universității din Cluj dela înființarea ei, cetit cu ocazia ședinței inaugurale din 10 octomvrie 1920. In: *Anuarul Universității din Cluj, Anul 1 (1919–1920)*. Cluj, 1921.
- Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben. (Tanulmányok.)* Budapest, 1987.
- Rubint Dezső: *Az összeomlás, 1918*. Budapest, 1922.
- Siklós András: *A Habsburg-Monarchia felbomlása. (A magyarországi forradalom, 1918)*, Budapest, 1987.
- Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. In: *Regio – Kisebbségi Szemle*, 1994. 3. sz. 140–166.
- Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem útja Kolozsvártól Szegedig 1919–1921*. Szeged, 2006.